

داستان احمد علی کوھن زیار
اولمپی ۱۰ کلبہ جسدہ ہومیاء

انسانستان

«مقالو تو لکھ»

لیکوال:
محمد انور نومیالی

دبشیرا خندپہ زیار

انسانستان

لیکوال

کاندید اکادمسیین محمد انور نومیالی

د بشیر اختر

په زیار

بسم الله الرحمن الرحيم

کتاب پېژندنه

انسانستان	:	د کتاب نوم
محمد انور نوميالی	:	ليکوال
د بشير اخځم په زيار		
م . ن . ازاد	:	وډون او سمون
پښتو ادبي غورځنگ، کوټه	:	خپروونکی
۶۱	:	د خپرونو لړ
فدا محمد حسني	:	کمپوز
۵۰۰	:	چاپ شمېر
۲۰۱۳ م	:	چاپ کال
يونايټډ پريس کوټه	:	چاپ ځای

د غورځنگ يادښت

پښتو ادبي غورځنگ د ادارې تر لس کلن جشن "چي د لړ او برو پښتنو ليکوالو د استازيتوب په گډون د تېر کال ۲۰۱۲م د جون د مياشتي پر نهمه نېټه باندې ولمانځل شو" وروسته د ادارې له خوا د خپرېدونکي مجلې "لمبې" د لس کلنۍ جشن لمانځني په څنگ کي د درانه تاريخ پوه ارواښاد "استاد احمد علي کوهزاد" د ياد غونډي تايييا کړې ده او دا ځل يې د جشن او ياد غونډي په وياړ د چاپېدونکو کتابونو په لړ کي يو داسي کتاب "انسانستان" هم ځای لري. چي ليکوال يې "ارواښاد استاد محمد اتورنوميالي" په وجودي بڼه له مود سره شتون نه لري.

پښتو ادبي غورځنگ دا په پام کي لري، چي ځيني داسي استادان ليکوالان چي اثار يې په خپل ژوند کي له چاپه پاته شوي دي، د پښتني ټولني په ملاتړ تر چاپه ورسوي، ولي چي مود د پښتون تاريخ د پېړيو په اوږدو کي داسي ډېري بېلگي لرو، چي تل مو په تېر پېښې دارمان لاسونه موبلي دي او ډېري درنې علمي ادبي او تاريخي شتمنۍ مو له ليکوالو او پوهانو سره سمې تر خاورو په دې نيامت لاندې کړي دي، چي خداي مه کړه، د سپکاوي لامل يې نه شو، دا ځکه چي مود د داسي ارزښتونو له ارزښته ناخبره پاته شوي يو. چي داسي اثار د قامونو د سا هومره ارزښت لري او د هم داسي بې ارزۍ له کبله ډېر داسي قامونه شته. چي د ژبي له مړ کېدا سره سم مړه شوي او له منځه تللي دي. اوس هم ځيني پوهان د داسي اندېښنو څرگندونه کوي، که کومه ژبه علمي شتمني و نه لري، يا د خپلو پوهانو درنښت و نه پېژني، هغه قامونه به د ژبي له مرگ سره سم له منځه ځي، د پښتني ټولني د هم داسي ارزښتونو په پام کي د نيولو او درناوي په هيله

پښتو ادبي غورځنگ، گوته: پښتونخوا

لړلیک

۵	 د سريزي پر ځای
۸	 انسانستان
۱۱	 د شور باچا گڼېتي
۳۴	 د ښځي او نر ډيالکتيک
۳۸	 خرکله و
۵۴	 توکم پېژندنه
۶۳	 له يوناني ژبي سره د پښتو خپلوي
۷۲	 د ملي خپلواکۍ ورځ

د خوشال قدر که اوس پر هيچ ناسته
پس له مرگه به يې ياد کاډ پر عالم

د سريزي پرځای

زموږ د هيواد پياوړی متفکر، محقق، ژباړونکی، ليکوال او
شاعر ارواښاد کانديد اکاډميسين محمد انور نوميالی د
ملا محمد نعيم زوی د ۱۳۶۰ هـ ش کال د سلواغې پر ۲۹ مه (د
۱۹۲۸ ميلادي کال د فروري پر ۱۹ مه) په کندهار کي
زېږېدلی، نیکه گان يې د ارغستان د معروف (ماروپ) له
سيمي څخه کندهار ښار ته رالېږدېدلي وو، پلار يې حاجي
محمد نعيم د کندهار ښار په چارسوکي دوکان کاوه،
ملا طبيعته سړی وو.

محمد انور نوميالی خصوصي تحصيلات او ديني زدکړي د
دستار تړلو تر درجې پوري بشپړي کړي او په ځواني کي يې
ديوځيرک ملا په توگه پېژندل شوی وو، له ارواښاد مولوي
عبد الغفار بريالي سره يې د ملايي د وخته يارانه وه، خو حوادث
داسي راغلل، چي ملا نوميالي د ملايي لنگوټه لېري وغورځول
او په ذهني لحاظ د فلسفې او عصري علومو خواته يې مخه کړه
او د خپل ذاتي نبوع په زور يې پراخه مطالعه وکړه او د مترقي
فلسفې، مترقي ټولنيز علوم او مترقي ادبياتو سره لاره يې
ځان ته وټاکله، خارجي ژبي (روسي، انگليسي، عربي او
ډنمارکي) کي د مورنۍ (پښتو) او ملي (فارسي) ژبو په شان

زد کړې او د دې ټولو ژبو څخه يې خورا ډېرې پڅې، درنې او علمي ترجمې په پښتو ژبه وړولې.

د ارواښاد نوميالي فرهنگي او علمي فعاليت د کندهار له طلوع افغان او د کندهار له مجلې راپيل سو او ځوانانو ته تر زده کړې وروسته بيا د ۱۳۵۷ هـ ش کال د ثور د اوومې نه وروسته د بيهقي د کتاب چاپولو د موسسې د مشر په توگه يې کار پيل کړ او په ۱۳۵۸ هـ ش کال کې د افغانستان د علومو د اکاډمۍ غړيتوب تر لاسه کړ او په دغه اکاډمي کې د ختيځ پېژندنې (شرق شناسي) د څانگې علمي غړی او وروسته د دغه څانگې (انسټيټوټ) مشر وټاکل شو. تر څو چې د کانديد اکاډميسين علمي درجه يې تر لاسه کړه.

ارواښاد نوميالی د ۱۳۵۷ هـ ش د ثور د اوومې نه وروسته خپل فرهنگي او علمي کار ته زور ورکړی او د ټولنيزو علومو په باره کې يې علمي کتابونه وکښل، په دې باره کې ليکي {... بيانو په ۱۹۷۹ کال (۱۳۵۷ هـ ش) کې د ثور له انقلابي ډلې سره د سرکاري (دولتي) زندون د نهادونه وي جاړ شوه... خپل مات قلمونه مي له نوي سره پتليسي کړه او قلمدانونه مي د سپرو دوو له ابدې محکوميت څخه راوايسته، د سپينې بيري په زاړه عمر کې مي د برندي ځوانۍ فرهنگي روحیه راوخوځېده او تر پخوا له په زيات جدیت د يو شمېر مسائلو په دقيقه څېړنه او کره پلټنه لگياشوم...}

د استاد نوميالي چاپ او ناچاپه ليکنې او ژباړې:

(۱) د پښتنو د ټولنيز تاريخ مبادي

- (۲) د کوډو سرنوشت د علمي پلټنې په رڼا کې
 - (۳) تخنونه يا چترينېکي (بانوار)
 - (۴) هغه پلا او دا پلا (سفرنامه)
 - (۵) د افغانستان د اتنوگرافي په باب يوه پلټنه
 - (۶) دوېش سيستم
 - (۷) انسان او تکامل (ژباړه)
 - (۸) الف ليله يا زراو يوه شپه
 - (۹) د افغانستان توکمونو
 - (۱۰) د ميتودولوژي تاريخ د (۱. ژوکوف اثر)
 - (۱۱) هند د لومړي کمونيزم څخه تر مرئيتوب پوري (د شريپادامريت ډانگي، هندي څېړنپوه اثر)
 - (۱۲) د پښتو ادبياتو د تاريخ تيوريکه طرح
 - (۱۳) د اباسين او هلمند حوزې د ټولنيزو - اقتصادي څېړنو مقدمه
 - (۱۴) د ملي مسئلې په حل کې زموږ انقلابي لاره
 - (۱۵) زما د پوهنې حدود د حقيقت په مخ کې
- په آريانا مجله کې په لسه او علمي، ټولنيز او ټپوريکي مقالې، استاد محمد انور نوميالي د ۱۳۸۵ هـ ش کال د مېزبان پر ۱۲ مه (د ۲۰۰۶ کال د اکتوبر پر ۴ مه) په ډنمارک کې د ۷۸ کلونو په عمر د زړه د حملې له کبله په حق ورسېد. روح دې ښاد وي. د دې کرښې ليکونکى وياړ چي اروا ښاد کاندید اکاډميسين استاد محمد انور نوميالی د نثر دې څخه ليدلى او دهغه د علمي او فرهنگي نصيحتو څخه يې لارښوونې اخستي دي او دغه ټولگه يې دهغه د فکر په ياد کې ترتيب کړې ده.

انسانستان

ممکنه ده، چي انگلستان به موږ پر اورېدلی وي، هندوستان دغسي، عربستان هم دغسي او یوبل .. ستان .. هم دغسي، خونن زموږ خوښه ده. چي تاسي له (انسانستان) څخه هم خبر سی او دیوې مختصري جغرافیې په ساحه کي دهغه حدود و وینی. د (انسانستان) جغرافیه البته داسي نه ده، چي دملټو، نژادو، اوبو، غرو، خطوطو او ملکیتو په توسط تشکیلېږي، بلکي دغه جغرافیه هغه فاصلې تشکیلوي، چي د انسان او طبیعت عالم یې سره جلا کړي دي. (انسانستان) په ټولو اصولو کي له دانورو (ستانو) سره فرق لري. مثلاً انگلستان هغه دی، چي یوازي دانگلیسانو منافع پکښي ساتلي وي او بل چاته که یې ضرر ورسېدی، خو ووا، که نه گټه خويې په هیڅ ډول نه وررسيږي، مگر انسانستان هغه دی چي په ده کي دټوله انسان او دگړه بشر منافع خوندي کیږي، په دانورو .. ستانو .. کي خو ژوند دیوې دعوي نوم دی، له بله سره او دیوه جنجال نوم دی له ځانه سره خو په (انسانستان) کي نه څوک پرچا د تعرض فکر لري او نه څوک دچا په مقابله کي ځان حمایه کوي. هلته په هر ځای کي و هیچاته هیڅ څوک خارجي نه ایسي، بلکي هر ځای دسړي خپل کوردی. که دچا سره د (انسانستان) اراده وي نو په دې خبره پوهېده هم ورته په کاردی، چي ځني عادات چي په نورو .. ستانو .. کي دخلگو

شخصیت تشکیل ډی هلته ډېر قیمت نلري او نه د چا په درد خوري، بلکي که له چا څخه صادر سي نو بيا يې چي د (انسانستان) په شفا خانو کي تر معالجې لاندې سي، ځکه که د چا خيال وي، چي هلته دي يو انسان پر بل يوه بابايي وکړي او آغايي ډي پروږغوي، خوداسي کار هلته کورټ ممکن نه دی، او که يو انسان د بل په مقابل کي ځان اصل گڼي او هغه بل بدل ورته ايسي نو داسي بدل خلگ هم هلته ژوند نسي کولای او نه دي موجود او که څوک د بل په عزت کي قدرت ږغوي خوداسي همه غرضه خلگ هم يو انسان غواړي چي بل يو د ځان مريي وساتي نو داسي ساهوگمان هم هلته نسي چلېدای او که څوک غواړي د بل د لاس په حاصلولو کي ځان چاغ کړي نو داسي تجارت هم هلته په (انسانستان) کي کور نلري، او که څوک غواړي چي پر بل باندې سر لوړ ونيسي داسي ناقابل سرونه هم هلته نه پيدا کېږي، او که څوک ميل لري چي بل ته ځان ټيټ کړي خوداسي ټيټ کسان هم هلته څوک نه پېژني. لنډه يې داچي د دانورو،، ستانو،، هغه جرړي چي ژوند يې تريخ کړی دی هلته پريوه مخ ترک نه لري. د (انسانستان) ټوله بشري ادراکات او انساني ملکات داسي کار نه ورکوي لکه په دانورو،، ستانو،، کي چي آموخت ورسره نيول سوی دی. بلکي هلته د فکر طرز، د سليقي جريان، د عمل سلوک او د غرايزو ميل په داسي ترتيب چليږي چي په دانورو،، ستانو،، کي تصنيف سوي روحيات دهغو معرضي نسي کولای او نه د (انسانستان) انسان دي موجوده روحياتو تر اوسه پوري ليدلی دی. هغه

انسان چي ٻنهي ددې انسان تصورنسي ڪولای ڇڪه تعدي، حرص، غصب، تجاوز، استعماريت، خود خواهي، قتل و غارت، تعصب او نورددې انسان لازم صفات ڪورتنه پيڙني اوننه ورسره آشنادي. لنڊه يپي داچي د (انسانستان) اوسپدونکي سڀي توب حيوانيت وايسي (؟) ڇڪه هلته ڙوند يو محترم مضمون دی او د ڙوند د جمال لپاره بشري جريان شروع دی، چي ڙوند د ڙوند لپاره پنخيله طبعي ساحه کي و پالل سي. په (انسانستان) کي هيڻ داسي چاري نسته چي په ڙوند کي بې گهڻي وي اوننه داسي مضامين پکڻي موجود دي، چي هغه نه وي موجود، بلکي د ڙوند عملي نظام يپي دگرو پر نفعه ولاڙدی او علم يپي له طبعي حقيقي احساسه څخه تر کيښ سوی دی. هر هغه شيان چي يو انسان له بله څخه جلاسي او يا يپي په جنگ ورسره اچوي داسي عوامل د (انسانستان) د بنسټان دي او هر هغه ايجاديات چي يو انسان پر بل گرانوي او ورنڙدي کوي يپي هغه د (انسانستان) په خپل ځان کي دانسانيت دارتقاء او دانساني ذهنييت د تکامل هغه مرحله بلل کيږي چي د ڙوند تکامل کوي د ڙوند په معنا، نو ڙوندی دي وي انسانستان

د ثور پاچا گېښتي

پخوا زمانه چي به كله يو چيري د سردولتي مشران ترله واوښته، يا به يو پاچا د بل پاچا پر كټ باندي كښېناستی او يا به يوه امير د بل امير پای تخت ځني ونيوی نو پر دغسي نيولو او اووښتلو باندي زموږ د پښتني ولس له خوا څخه په عامو خبرو كي د پاچا گېښتي نوم ايښوول سوی وو. زيا تره به موږ ته خپلو اناگانو كله نا كله په وطن كي د پاچا گېښتي داسي تېر سوي نكلونه هم كوله چي په جگړو كي به يې يوه ورور هغه بل ورور دوا كمنی. له تخته څخه و شاړه او يا به يوه ترېور دهغه بل ترېور سترگي ځني راكښلې خود پاچهي يا اميري مقام ځني ونيسي. دغسي كلونه او دغسي نكلونه به د پاچا گېښتي له نامه سره ټينگ تړلي وه. داچي څونه وگړي به مړه كېدله يا به څونه بې ځايه كېدله او څه راز سړي تودې به پر ولس باندي تېرېدلې او يا په كومه پلمه به څوك پرچا باندي راپورته كېدل، ټوله د نكل هغه منظره جوړوله چي تر ډېره ځايه به په تاريخ كي غوټه وه. خود كيسو يا افسانو غټه برخه به دهغو كسانو پر نامه راخرخېده چي يا به د قدرت پر كټ كښېنستلي وو او يا به له هغه څخه رالوېدلي وو. دگړه تاريخ بيان د همدغو پاچهانو يا اميرانو د بري يا ماتې، دښمنگنو يا بد گڼو يوه رښتيا يا درواغو پرېره وه، چي د پاچا گېښتي ډرامه به يې د تخيل د لپاره تمثيلوله. د تېري زمانې دغه شان ډرامې

زمون پنه احساس کي ديوي خوا لپاره ستاينه او دبلي خوا لپاره
 غندنه را خوځوله. خو په هر صورت هم دستايني او هم د غندنې
 په دواړو حالاتو کي دغه راز پېښي يو مخيزه د پاچا گېښتۍ په
 نامه يادېدلې. بيانو کله چي تناوونه لڼه او دنيا سره سوري سوه
 نود نورو هيوادونو سره د سياسي، اقتصادي، فرهنگي،
 اجتماعي او اطلاعاتي پېژندگويو په راکړه ورکړه کي يو
 لړ کلمې يا ويي، چي بل چيري يې له وختي څخه رواج موندلی
 وو. زمونږ د ژبي ورشو ته راغلې او دلته يې داسي پاڅه راته
 واپوله چي زمونږ په ژبه کي يې درايجو کلماتو ځای ونیوی.
 دا چي په خپلو ټاټوبو کي يې څه راز معناوي درلودې، تراوسه
 لاهم مونږ ته پوره نه ده روښانه. خو دا چي زمونږ په ژبه کي يې
 کومي معناوي واخستې، يوه داسي سابقه ده چي تريوي
 اندازې پوري يې ټول کېدای سي. په دې لړ کي لومړۍ کلمه
 چي زمونږ د،، پاچا گېښتۍ،، ځای يې ونیوی، هغه د کودتا کلمه
 ده. کودتا چي هر شى وه او په هره ژبه کي چي يې کومه معنا
 درلوده خو زمونږ د ژبي په خوله او په زړه کي يې په بشپړه توگه
 د پاچا گېښتۍ ځای ونیوی او ورو ورو يې هغه پريوه مخ
 درواچي استعمال له ميدانه څخه وايستله. زما دخپل وخت د
 ياد خبره ده چي کله به زمونږ خلگ د شاهي سرکار (دولت) له
 زندو بنده څخه ډېر سرغاړي سوه اوله سياسي يا اجتماعي
 اختناق څخه به يې دو تلو هيڅ مجال نه ليدى او يا به دلېر اظهار
 په گناه ځني مېړني او زړور کسان د تور و زندانو په کوټه قلفي
 کي د مرگ تر ورځي پوري خاوري کېدله، نو په دغسي

شرایطو کي،، کودتا،، هر چاته د ژغورني او خلاصون لپاره د یوې مجريې نسخې په څېر بشکارېدله. کورټ مي نه هېرېرې چي کله به څوک د پاچا،، تور،، سو، نوله ډاره به یې له هغه سره چارو غېږ نه کاوه اوله دې څخه به پېرېدله چي مبادا دهغه په گناه به یې ونيسي، ځکه د شهرنا پرسان په استبدادي تاریخ کي دغه راز پېښي خلکو د سر په سترگو ليدلي وې... د پاچا په غضب اخته سې، یوه له هغو سختو بېر اوو څخه وه، چي خلکو د خپلو جابرو د بنمنانو او غټو غلیمانو په حق کي کوله دهغو سیاسي او بنسټوله مخي چي وخت ناوخته به په نوره دنیا کي د کودتا په نامه پېښېدله او خبرونه به یې موږ په راډیو گانو کي اورېدله یا به موږ په اخبارو کي لوستله نو داسي مانا پې راته افاده کوله چي دا دولت په دستگاه کي دننه یو څو خیراندېشه کسان په پټه سره کښيني د ځان او اولاد تر سر و مال او په يقيني ایشاري فدا کاري د خلکو د نجات لپاره خپل ترمنځ ټينگه ایماني ژمنه وکړي خود وسلې په زور یو ټولو اک یا واکدار، یا واکمن یا جنرال، یا پاچا او یا کوم بل مطلق العنان صوبه دار له سیاسي قدرته څخه واچوي دهغه د زور- زیاتي له غمه څخه خلاص کړي. په دې حساب چي کودتا د ظلم او فشار له درانه باره څخه دیو اولس د خلاصېدو بریمنه لاره گڼله کېدله، نو هم د خواصو په ذهن او هم د عوامو په زړه کي دیوې سرېډايي میړاني او قهرماني نوم وو، چي دا ختناق ترېشپړې سيطرې لاندې یې عادي وگړو حتی تصور لاهم نسوای کولای. موږ چي په خپل ظلم ځپلي وطن کي د کوم چاله خوا څخه دیوې

کودتاساده فکر لاهم ممکن نه گانه، نود نور و خايو کودتا گاني چي به مو اورېدلې دخپل زړه سوده موپه کوله. زماله ياده څخه نووزي، چي په مصر کي دجنرال نجيب اودهغه ترشا دجمال ناصر کودتا يې راپاڅېده چي په ۱۹۵۶ ميلادي کي يې د شاه فاروق دپاچهي کمبله ديوې کودتا په برکت ورټوله کړه. يوه داسي اميد بخښونکې پېښه وه، چي زموږ ځلمي ځوانان دلته پخپل کور کي لا ورته هوسېدل. ددغي کودتا خبر ما دکندهار دطلوع افغان دورځپاڼي په اداره کي واورېدې. هغه زمانه دکابلي سرکار مطبوعاتې مدير هلته مرحوم محمد شاه ارشاد وو، زه د ورځپاڼي ادارې ته ورغلی وم، دمصر د کودتا د خبر له رارسېدو سره حتی د شاهي سرکار ددغه پوره اعتمادې مدير له خولې څخه بې اختياره زما په مخ کي داسي هيڅاني جمله په لوی ريغ راووتله چي: ،، رب دي دغه سنت عمومي کړي،، دده له احساساتي لهجې څخه پوره څرگندېده چي وايي کاشکي دغه د کودتا دود دلته هم عملي سي. بيا نو په ايران کي کودتا، تر هغه پس په عراق کي کودتا او داسي نوري سرپر سر کودتا گاني مود نړۍ په بېلابيلو هيوادونو کي پرله پسې اورېدې چي د سياسي مورال په حساب يې زموږ د قدرت څښتنان خورا زيات بېروله او د آزادۍ غوښتني په مبارزو کي يې د ځوان نسل يانمي روحيه ډېره تقويه کوله. لنډه يې داچي کودتا يوه مطلوبه کلمه وه او معنا يې زموږ په تصور کي هم هغه وه، چي يولړ شمېر کسان په پټه دايشار او فداکارۍ په روحيه در ژيم د بدلون يا اووښتون لپاره ناڅاپه وسله وال پاڅون

وڪري. زمور د وطن په سياسي بهير کي هم د کودتا هڅي د محمد نعيم خان اوبيا د عبدالملک عبدالرحيم زي په نامه زمور تر نظر تېري سوي. خودا کودتاوو که چيري واقعيت درلودی، بري ته ونه رسېدې، ځکه د يوې فارسي ډرامې په استناد چي، حکومت بيدار است، هغه شنډي سوي او مخکښان يې د اوږده کړاو او زحمتناکه بنديتوب په مصيبت کښېوتله. د سياسي تحول په منظور د کودتا همدغه مقبول يا ملي مفهوم زمور په اذهانو کي ځای نيولی وو، خوله څنگه سره يې وخت ناوخته د انقلاب کلمه هم په اشعارو او آثارو کي دلته هلته غلې په مخه راتله. د سردار داؤد خان اقدام چي دده په مبارکه خوله د وراسته سلطنت رژيم خاتمه يې وويله، هم په رسمي چيزونو کي د کودتا په وياړلي نامه سرکاري اخبار چيانو ونوماوه، په هغه دوران کي بيا يوه بله کودتا د مرحوم محمد هاشم ميوندوال په نامه ټاپه سوه، چي د يو شمېر کسانو دوژلو، ټکولو يا ځورولو سبب وگرځېده او د کابلي خبرچيانو له خوا يې په يوه يا بل تعبير يادونه وسوه. کودتا گانې چي په نړۍ کي ډيري زياتي سوي اوله تخيلي آرمانو سره هم يې د سياسي مبارزو هيلي تر سره نکړې، نو ورو ورو پخې ځای انقلاب ونيوی. د انقلاب په ادبياتو کي د سره انقلاب، زرغون انقلاب، سپين انقلاب او نورو رنگونو انقلابونه هم دخبرو بهير ته را کښېوتله. په دې لړ کي د پرولتاري انقلاب، بورژوازي انقلاب، اسلامي انقلاب، کلتوري انقلاب او داسي نورو انقلابونو وراشې هم ميدان ته راغلي، خو زمور په

مجلسو کي چي زيات حساب پر کېدی، هغه لومړی دفرانسې سياسي - اجتماعي انقلاب او ورپسې د اکتوبر سوسياليستي انقلاب وو، چي زموږ د سياسي هيځانا تو لپاره يې د الهام يوه سرشاره مایه جوړوله. د همدې شرايطو په غېږ کي هغه ډېره غټه پېښه چي زموږ پر خاوره د ۱۹۷۹ ميلادي کال د اپريل په ۲۷ نېټه ياد ۱۳۵۷ هـ ش کال د ثور ۷ مه نېټه د کابل په پايتخت کي له يوې سياسي گړي سره راپيل سوه او تراوسه يې لا دخونړيو وړانيو طوفاني بهيرونه ادامه لري. په خپله نوعه کي د بشري تاريخ يوه داسي ستره واقعه گڼل کېدای سي چي د وطني، منطقي او جهاني ابعادو متحول ترکيب يې په نوعيت کي پوره څرگندېږي. د يادوني وړ يې بولم چي که ددې لوی پېښي يا بدې په اړه يو نيم بيانونه لږ يا ډېر را په زړه سي اوښي يا بدې خاطرې يې دواړي د هم هغي زمانې له احساسه سره سم په پښتني صداقت وليکل سي. نوښايي چي زموږ د نيرژدې تاريخ يوه ډېره مهمه پاڼه به دا بدې هيري له چپاوه څخه ژغورلي پاته سي. دغه ماجرا چي حتی مرکزي لوبغاړو يې لاهم د اجرا عملي تصور کله نه وکړی، په داسي ډراماتيکه توگه ناڅاپه راميدان ته سوه. چي چاته دېږي. چاته د اميد. چاته د حيرت. چاته د ذلت. چاته د قدرت او چاته بېخي د خوب وخیال يوه معامله وایسېدله، خو په هر حال ټوله په دې احساس کي په يوه خوله وه. چي خبره خورازيا ته غټه ده. ځکه زموږ خپور عامه ذهنيت چي د اوږده استبداد او نه تمامېدونکي اختناق د سياسي قدرت له پاڅه استقراره سره پوځ عادت

نيولی وونود داسي يودم راچپه کېدو او د بېخکي رانسکورېدو
فکريې لاهم نسوای کولای. پردې لويه پېښه د شور انقلاب،
د پير تمين انقلاب، دنوي تپ انقلاب او بيا په وروسته کي
دملي - دموکراتيک انقلاب بېلابېل نومونه په عامه خبرونو او
خبرونو کي رواج سوه. د شور دمياشتي له نامه سره تړلې دغه
درنه تکه چي انفجاري مواد يې د سختو استبدادي فشارونو او
نا تمامه اختناقي دورانونو په خورا اوږده سابقه کي سرپر سر
کوته سوي وه، د شلمي پېړۍ د سترو تاريخي پېښو په جهاني
فهرست کي پوره ځای نيولای سي. د جريانا تو دغه پړاو چي
د افغانستان د سياسي او اجتماعي تاريخ په بهير کي له نن څخه
شل کاله وړاندي تريو لړ پرله پسې ټکرونو وروسته د ګوندي
نظامي يا حزبي - فوجي حرکت پر سلسله راپيل سو او خاتمه
يې تر دې اوسه (۱۹۹۹ ميلادي) پوري لاهم روښانه نه
ښکاري، هغه لويه پاچاګښتي يې وېولي چي د مشرانو او
کشرانو د پرسرونه يې وخورله او د افغانستان تر هره ګوته
پوري يې ليونی ډکي او زوروري څپې ورسېدلې. په ګرده
هيواد کي داسي څوک پاته نسوه چي د مثبتو ښېګڼو او منفي
بد ګڼو تراغېزولاندي يې رانسي. هغه چاچي په دې حرکت کي
سازماني ذمه واري لرله، د خپلي ګوندي ستراتيژي پر بنايې
ددې خبري حق درلودی، چي نوی تپ انقلاب يې وګڼي او يا
يې د يوې بلي ژبي په همراهي تقليدي نامه وېولي. دوی البته
يو ازي د قدرت داخستلو لپاره د نظامي چپاو واحد حادته په
پام کي نه نيوله بلکي هغه ټوله انقلابي پروګرامونه يې په

نظر کي وه، چي يوه نیمه لسيزه وړاندي يې د ټولني د انقلابي
تغییر لپاره په خپلو تبلیغاتو او تعلیماتو کي خلکو ته په ډاگه
اعلان کړي وه. دوی به ټوله له گردېښو او بدوسره پر همدې ځای
پرېږدو، چي د خپلو پروگرامونو د تحقیق لپاره يې کومه لاره
واخسته او پر کومه خوا ولاړه. رابښو، د خپل وخت هغه یو
شمېر جدیدو خیالو یا روښان فکره کسانو ته چي له دې بهیره
څخه گوښي پاته وه او دغې ناڅاپي پاچا گېښتۍ دیوې غیر
منتظره واقعې یا نابیره حادثې په څېر په خورا غټ حیرت کي
واچوله، دغسې کسان تریوڅه وخته پوري په دې فکر کي وه
چي دوی خو په پخوا کي د خلق د موکراتیک گوند له زیاترو
لویانو سره ډېري نیرژدې شخصي پېژندگلوی درلودې، نو ښايي
چي دوی ته به په دولتي جوړښت کي سمه برخه ورکړي او خولۍ
به يې په غوړو کي سي، خو په گوند کي دننه چي د لوجو پر سر
کشمکشونه یا د صوبه داریو پر سر نوي اوزاره تضادونه په
خوټېدو کي وه، نو د دولتي لوبې هر کاره یا کړۍ ورځ په ورځ
تر داسي اندازې را کوچنۍ کېدلې چې په خپله د سرې مبارزې
لو یغاري لاهم په هغې کي نه سره ځایېدلې، د توزني هیلې په
طمعه دغه کسان چي کرار کرار د دې نوي گوندي پاچهي له
درباره څخه یو مخیزه ناامیده کېدله او د نوي انقلابي
واکدارانو له خاص پاملرنې څخه محروم پاتېدلې، نو د لومړي
ځل لپاره يې دغه ستره پاچا گېښتۍ چي سرکاري ژورنالیستانو
د شور پر تمین انقلاب معرفي کاوه، د خپل زړه د سپړدو لپاره په
پټو خصوصي مجلسونو کي په پښتو ژبه، د غوايي اړودو،

بلله. په دغه خندوونکي توکي نامه باندې يې دخپل زړه سوده کوله او د ورپېښ محروميت لبه يې په سروله، دغوايي نوم له دې اړ و د ورسره چندانې ناموسه هم نه ښکارېدې، ځکه په گوند کې داسې يو څو پېژندلې کسان هم وه، چي د سياسي مبارزو په دوران کې يې وختي لا دخپل صورت يا سيرت له مخي دغينو بودگانو د نومو لقبونه د حريفانو له خوا څخه اخيستي وه. د حيواني نومو القاب زموږ د ژبي په طنزيه يا هجوپه کلتور کې چندانې بې سابقې هم نه گڼل کېږي. ځکه چغال سرور، اوښ لالو، خرگلو او مار او درامان يې د مثال په ډول يا د ولاي سم. بله پلا بيا له گونده وتلي يو ډېر کرولي گوندي چي پخوا يې د دې جريان وندرته خورا ډېر زلميان راوستلي وه او اوس د محروميت په خبره ورځ کې د انقلابي مخکښانو له رديفه څخه د باندې پيکه ښکارېدې. نو کله چي به ده ته د تقرير واگي په لاس ورغلې، دغه پاچا گڼبتي به يې د اواز په فشار د،، کودتا،، په نامه سپکوله، دده له لهجې افاده دا وه، چي په دې حرکت کې خلگو يعني ده په خپله ونډه نه ده اخستې، نو ځکه پر علمي حساب انقلاب نه گڼل کيږي بلکي د يو څو کسانو کودتا ده. دده له وينا څخه ښکارېده چي په نظري توگه يې انقلاب هغه اووښتنه بلله، چي ټول خلگ را وپاڅي او خپل سياسي، - اجتماعي سرنوشت پر بل مخ واړوي. د همدې لړ خبرې يې وبللې، چي د جهاني تبليغاتو په امريکايي سبک کې بيا،، د شور کمونيستي کودتا،، باب سوه، خود مقاومت داسي ادبيات پوخ ورد وگرځي. خو هغه څوک چي په يوه

يا بل دليل يې د شور پر پاڅاگښتي باندې د انقلاب بڼه نوم نه پېرزو کېدی، نو يې په مخالفت کې دې ته ټينگه ملا وتړله، چې د کودتا نوم پر هغه باندې پوخ کړي. دوی غوښته، چې انقلاب د يوې ستايلي پديدې او کودتا د يوې غندلي پديدې په څېر وښيي. په هر حال کودتا چې يوه زمانه يې زموږ په اذهانو کې ښکلې بڼه درلوده. هغه يې په بدرنگه څېره ورواړوله. په خارجي تبليغاتو کې دې ټکي ته زياته توجه څرگندېدلې چې د شور پاڅاگښتي د کودتا په نامه محکومه کړي. د کودتا له څنگه سره چې يې بيا د کمونيستي او خونړي کلمات هم ملگري کړه، نو په يوه ټک يې درې څلور مرغۍ ښکارولې. په پېښور کې يو اخبار چاپېدې او ماچي به وخت ناوخته دهغه مقالې کتلې نو دابه ځني ښکارېده چې يوازې د،، کمونيستي کودتا،، پرې اعتباره کېدو باندې له خپلو سپانسانو څخه يوڅو خوشمري لاس ته راوړای سي، ځکه په هره ليکنه کې به يې پرځای يا بې ځايه د دغو کلماتو وچ تکرار هرومرو په مخه راتلی. د ورځو او شپو له تېرېدو سره د شور خوندور انقلاب چې گوندیانو او هوادارانو يې په رښتيا يا په درواغو دهغه پرمزو باندې د وياړ ژبي ټکولې، کرار کرار د يوې پرېې خونده ژوولي شخوند په څېر له خولې څخه تف سو، د انقلاب نامه يا چې د گوند پروژل سوي مشرنجيب الله باندې ډېر وغمېدې، نو يې په رسمي توگه هم په خپله او هم د انقلابي گوند په نمايندگي پر يوه مخ له خولې څخه و اچاوه او د تمول تر مجهولي تاپې لاندې يې په خپل نوي اساسي قانون کې د يوه محکوم مفهوم

په توگه د تاريخ خاورو ته وسپاره. ده داسي گومان کاوه، چي په دې چاره به يې درد دوا سي اوله دې درانه باره څخه به يې اوږدې څه سپکي سي. اوس به خپل پاشلي گونديان دغه لويه اونه ختمېدونکې پاچا گبستي چي سراسر په گدا گبستي هم بدله سوې ده کله د تحول، کله د تطور، کله د پاڅون، کله د اووښتون او کله نا کله يې بيا د امريکا د سياسي مقاماتو د مزاجي خوښۍ لپاره د خوشامند په توگه د شورخوږۍ کمونيستي کودتا بولي، اوږدلي مي دي، چي دخلگ ديموکراتيک گوند د مرکزي کمېټې يو مبتکر غړي بيا خپله دغه وياړلې تاريخي کارنامه نن سبا په جگه غاړه، دغوایي خوشايي، يا، دغوایي مرداري بللې ده. د شورجهان شموله پاچا گبستي که د سياسي تمايلاتو يا ناملايماتوله اغېزو څخه لږ څه گوښې ترکتني او څېړني لاندې ونيول سي، نو د دې واقعيت حدس وهل کېدای سي چي دلته په سيمه کي يو شمېر نړيوال پېچلي مسائل موجود وه او دهغو څرک له دې ټکي څخه لگول کېدای سي چي د شور له پاچا گبستۍ سره په يوه وخت کي د ايران پاچا گبستي هم منځته راځي. ما هروخت ويلي دي او بيا هم واييم چي د دې تاريخي بهير خارجي ماهيت تر هغو پوري څوک په واقعي ډول (توگه) نسي پېژندلای، څو چي د شوروي د،، کي. جي. بي،، اصلي اسناد يې د امريکا د،، سي. اي. اي،، له اصلي اسنادو سره يوځای د کمپيوټري پلټني په رڼاکي ترکتني نه وي ايستلي، د دې معنا به دا وي، چي زموږ د بدمرغيو عوامل به د قيامت ترورځي پوري يو مخ پټ پاته

سي. نن په داسي حال کي چي د شور پر تمين انقلاب د انقلابي
 قهرمانانو له خولې څخه پريوه مخ لوېدلی دی، خود شور
 د کمونيستي خونړۍ کودتا پر مهله لابن باندې لاوس هم
 مسلطه د تبليغاتو مرگوني وارونه کيږي. خارجي هيوادونه او
 يا دهغو تنخواواره چي د سياسي ملحوظاتو په خاطر دغه
 کار کوي، نو خوق يې دی، چي دخپل منفعت په استقامت کي
 يې دغه لاره په مخه اخستې ده. خود لته بيا يو بېچاره خوارکی
 گوندي چي نه يې توبې څوک مني اونه يې د اوبښ د پيل په
 جوړولو بخښي، خودی لا جوغېدلی دی چي دخپلي تخيلي
 تېرني لپاره دغه لويه حادثه يا ستره فاجعه د کودتا په حيث
 نامه باندې ياده کړي. د دغه راز کسانو عملي ماته دکليوالو
 هغه پخه خبره راپه يادوي، چي وايي اوزگړی له يوه سره يو څه
 لاس لگوي، خو خرچي شرمېش وويني، نو غړي يې وتښتي او
 د خوشامند په توگه دهغه تر مخ د مرگ لوري ته پر خپلو پښو
 ورسره غغلي. د دې بهير په تاريخي ملنډو کي داراز گډي وډي
 لاهم د يادوني وړ دي، چي يو وخت زموږ يوه پياوړي څېړونکي
 هغه مهال چي له کوم راډيويي خبريال سره يې په مرکه کي
 د شور پر پاچا گڼېتي باندې د کرکي په قهرجنه لهجه خپل ډک
 زړه خالي کاوه، نو نيرېدې وو چي د نفرت ټوله خروښ تر، شور،
 خوارکي وکارې، ځکه د ده د علمي څېړني سره سم هم د ملحدو او
 هم دمجاهدو غبرگ ټکي دواړه د همدې شور په دوران کي د
 افغانستان پر سر لگېدلي دي. بايد شکرو کښل سي چي
 دا گړی دلهم يا چونگانښ او يا بل ځناور په مياشت کي نه ده

پېښه سوې. شور يعني غويی خولا پره پروا نلري ځکه هغه دبقرې زوی دی او بقره هغه مقدسه هستي ده چي دخداى دعربي کتاب دهم دې څپرکي دهمدې مبارکي په نامه بلل کيږي. که خبره داسي نه وي، نو په نجومې حساب نه شور غويی دی، نه هم سرطان چنگاښ او نه هم عقرب لرم. که د الفاظو ترڅېړنيزو ټوکو ټکالور اترسو، نو خداى په رښتيا خوښيږي چي له دې ټوله رنگارنگ استعماله سره بيا هم ولا که موږ سم پوهيږو چي کود تا څه شي ده او انقلاب څه ته وايي. راسى تر وسه وسه زيار وباسو، چي دڅېړنې خبره له کود تا څخه راوښو او تر انقلاب پوري يې ورسوو. کود تا خوز موږ له پخواني خيال سره سمه هغه ناڅاپه نظامي پېښه گڼل کېدله، چي يو څو ناپېژندلي سرپداگه پوځيان يې ديورژيم او يا د رژيم د سرانودايسته کېدو لپاره سرته ورسوي، خود کود تا چيانو پېژندنه او ددوى دسياسي تگلاره، نوبيا وروسته کرار کرار، په خپرونو او مرکو کي خلگو ته څرگنده سي. د دغسي يوه مفهوم له مخي د شور پاچاگښتي هيڅکله کود تا نسي بلل کېدای، ځکه لومړی خود ناڅاپه نه وه چي ټولو خلگو ښه پوره پېژندی او خپل پروگرامونه يې هم له وختي څخه لاپه ډاگه اعلان کړي وه. بل نوله پخواني مفهومه سره سم موږ کود تا ته زياتره داسي فکر کاوه چي بايد تر ډېره وخته يې نظاميان اداره کړي. خو شور پاچاگښتي چي نن سرته ورسېده نو سمدلاسه په داسې د ادارې ټوله دولتي واک دگوند ملکي مشرانو ته وړانتقال سو. بايد دا خبره ياده سي چي په افغانستان کي دا لومړی ځل

و وچي نظامي واکداري په ملکي واکمني بدله سوه او بشايي
 د ماتې يو اساسي عامل يې هم دغه نوی بې سابقې انتقال وي
 چي د دولت په لوړه سطحه کي په سرور سپدی. دا د ثور
 د پاچا گېښتي هغه بنيادي ټکي گڼل کېدای سي. چي له کودتا
 سره اساسي فرق لري. اوس به راښودې خبري ته چي کودتا
 د لوېديځو ادبياتو يا غربي سياستپالو په هنداره کي وگورو.
 د کودتا کلمه (Coup teat) چي فرانسوی يې بولي، د ويستر
 په غټه انگرېزي ډکشنري کي داسي ښودل سوې ده: په
 سياستپالو کي هغه ناڅاته او غوڅ اقدام ته کودتا ويل کيږي
 چي په تېره بيا دغه اقدام په غير قانوني صورت يا د قوې په
 زور د يو ولاړ حکومت د اووېښتي سبب وگرځېږي. غربي پوهان
 زياتره ددې کلمې د سياسي هویت په مورد کي داسي تصور له
 ځانه سره لري چي کله پر پښو ولاړ يو انتخابي حکومت
 د ناپېښه نظامي اقدام يا د قوې د استعمال له لاري رانسکوره
 سي، نو دغه شان حرکت د کودتا په نامه يادېږي. که موږ په
 رښتيا انصاف همدغه ډموکراتيک پر نسپ په پام کي
 وساتو، نو د افغانستان په سراسري تاريخ کي د پرله پسې
 حکومتونو د ولتې بنياد له پيري پخوا زمانې داهسي کورټ
 هغسي يوې مرحلې ته کله نه دي رسېدلي، چي هلته ديوه ځل
 لپاره لاهم يو ټاکلی انتخابي حکومت د غربي ډموکراسۍ د
 اصولو سره سم په کوم وخت کي منځ ته راغلی وي. هر حکومت
 يا ښه يا بد هر کله ديوه بل چاله خواڅخه په زور ايسته سوي
 دي او هغه يې پر ځای کېښتلي دي. همدغه دليل دی، چي

زموږ هيڅ حکومت تر هغه مهاله چي زور درلودلی دی، بل چاته يې ځای نه دی ورپرې ايښی، ځکه مگرده اړه مود زور بالاي زور يوه ناتمامه پروسه ده او د دولتي قدرت لپاره دهمېشنۍ جگړې دغه مداومه قانونمندی مو کله پټه کله ښکاره تراوسه لاهم په ملک کي روانه ده، يو وخت چي مقتول نجيب الله دسولي په منظور ظاهر خان پاچا وطني اشتراک ته راوباله نو هغه يې په جواب کي دنجيب الله حکومت غير مشروع وباله، خو مرحوم نجيب الله په دې غبرگون کي پوره حق په جانب وو چي ظاهر پاچا ته په رډه ووايي، چي ستاسي حکومت نو کله سياسي - قانوني مشروعيت درلودی. ظاهر وويل، نجيب الله ته نه لرې مشروعيت ده هم لڅ کرل سته، دهغه دسلطنت چي خبري سرله نيژدې تاريخه راوښو، نور ښتيا هم له امان الله څخه جيب الله، له هغه څخه بيا نادر، له ظاهر څخه بيا داود اوله ده څخه نور محمد تره کي دولتي قدرت په زور ونيوی او هم دغه شان تر داوسه پسي راځي چي هر چا په هروخت کي په خپل زور يا دبل په زور دحکومت واگي په لاس کي اخستي دي. دافغانستان په دولتي سطحه کي چي سوله مشکله ده، دليل يې هم دادی، چي دلته هر څوک په زور سياسي قدرت ته رسېږي او زور والا بيا دا حق هيچا ته نه ورکوي چي هغه ميدان ته راسي او بې له زوره د وچ انتخاب په قوت دده ځای ونيسي. ددغه تاريخي واقعيت په پام کي ساتلو سره که د اوسنۍ زمانې غربي مقياسې په نظر کي ونيول سي، نو د افغانستان سياسي تاريخ له آدمه تر دې دمه پرله پسې د زور بالاي زور يو

داسي بهير دی، چي په عصري معنا مدني دولت يا قانوني حکومت ته کورټ دراپيد اکېدو مجال نه ورکوي. په دې صورت کي نور موږ د تاريخ د هري زمانې ټولي پاچا گڼستې، د شور د پاچا گڼستې په شمول يورنگه يا يوشانته نوعيت لري او له دې خبري څخه د انتيجه را وزي چي يا خو ټولي بې له استثناء څخه کودتاوي گڼل کيږي او يا خويوازي د شور پاچا گڼستي د دې سياسي امتياز حق نلري چي په دې بې مصداقه نامه باندې يا وستايل سي او يا وغندل سي. خوله دې سره بيا هم که چيري د شور پاچا گڼستي د تبليغاتي موډ په سليقه کودتا ويلل سي نو هغه بيا مشکله ده چي کمونستي وگڼل سي ځکه تر پايه پوري کمونستي چين له دې کبله په رسميت ونه پېژندله چي هغه يې کمونيستي نه بلله. د شور د پاچا گڼستي د کودتايي نامه له تبليغاتي اغيزو څخه چي ځان را وباسو نو څېړنه موسم دستي له دې پوښتني سره مخامخ کيږي چي زموږ د تاريخ دغه ستره پېښه بايد له علمي دريځه د انقلاب د معياري موازينو په کچه هم ترکړه کتنې لاندې سمه وپلټو. د انقلاب تورۍ يوه عربي کلمه ده، چي په زياترو مواردو کي د بدلون يا اووښتون په معنی ترجمه کېدای سي. خو هغه مفهوم چي زموږ په ژبه کي د،،الشور،، په لغت افاده کوي. زموږ د ژبو په بهير کي د سياسي، اجتماعي، کلتوري، بورژوازي، پرولتاري، اسلامي او داسي نورو ډولونو انقلابي ترکيبونه هم دلته هلته ديوه يا بل هدف لپاره تر استعمال لاندې راغلي دي. خود ټولو ترمنځ يې مفهومې اشتراک په دې افاده کي راڅرگندېږي، چي يو تسلط

موجود حالت بايد تغير و خوري او نوي کيفيت يې خای و نيسي. د عمومي تيوري په رڼا کي خبره داسي ښکاري، چي د يوې ټولنې وگړي د ژوندانه د کار و بار په هلو ځلو کي حرکت کوي او دغه حرکت له هره پلوه په مجموعي توگه پرله پسې مخ پر زياتېدو او پراخېدو وي. همدغه انکشاف بيا په ځان کي دننه د بېلابيلو منافعو ترمنځ خوښ ناخوښه د تساند او تضاد يا اتصال او انفعال دوی سره تړلي غبرگي پديدې منځته راوړي. د دې پديدو درسل جبري پروسه هرومرو دا غواړي چي دوگړو په ټولنيزو روابطو کي يې د زياتېدونکي ودې پرمخ باندې دروازه تړلې نه وي. که ټولنه په مثالي توگه د بخار له دېگه سره مشابه وگڼل سي نو دغه دېگ چي کله په ايشناو کي وي، دا ورته په کار ده، چي يو منفذ ولري، خود بخار د دېرېدو فشار يې د چاودني تر ټکاني ونه رسېږي. که چيري دهغه په جوړښت کي د بخار د وتلو يو ټاکلی منفذ نه وي، نو د فشار د زياتېدو سره هرومرو چوي. يوه ټولنه هم د دې لپاره چي پرله و نه چوي، نو بايد وگړي يې د داسي ټولنيزو روابطو په شبکه کي عيار سي، چي د فعليتونو او حرکتونو د انکشاف مخه يې کلک بند شونو يا خنډ ونو په تپه نه وي راگرځولې. خو که يې مخه بنده وي، نو هلته که د چارو غواړي او که نه غواړي يوه چاودنه حتمي بلل کيږي، ځکه دهغي ټولني په دننه يا د باندې کي داسي شرايط راپيدا کيږي چي د مسلطو ټولنيزو روابطو راگهډه شبکه يې پرله و چوي. د دغسي يوې چاودني نوم انقلاب دی، چي په انگرېزي کي د ،،ريوولوشن Revolution،، په نامه

ياد ږي. دغه لغت په قاموسونو کې د داسې بدلون يا اووښتون په توګه معرفي کيږي. چي د خلګو چپاوي پر ګڼي راوپاڅي خو پر ځای ناست حکومت په مرسته جمعي قدرت رانسکوره کړي او د ټولني جوړښت يا سکښت سرچپه راواړوي. اقتصادي او اجتماعي دريځونه بدلېږي نو سخت خونړي ټکرونه يې له بې رحمه تشدده سره ملګري وي. انقلاب نويوه اختياري يا انتخابي پروسه نه ده. بلکي يو ډول انفجاري عمليه ده، چي په يو ډول د ډولونو منځ ته راځي او بې بند وباره سرې لمبې يې له تور و دودانو سره تر ډېره وخته پوري له خروښه نه لوېږي. د سياسي اتو غربي پوهنه بيا د انقلاب يا ،،ريوولوشن،، په مقابل کي ،،ايوولوشن Evolution،، يوه کلمه هم لري، چي په تکامل ترجمه سوې ده. دا البته د ټولني په مورد کي د تدريجي يا تکاملي بدلون هغه نسخه ده، چي هلته دانکشاف لاري دوګړو پرمخ باندې ټپي نه وي ترلي او ټولنه يې سوکه سوکه د نسبتي ثباته سره يو ځای د تغير په بهير کي د اووښتني او پرمختلني بشپړتيايي پړاوونه هم وهي. دانسخه د تدريجي تغير يوه عمليه وګڼي چي په سياسي سطحه کي يې رښتينې ډيموکراسي دبشري نړۍ پريوه يا بل ځای کي د ټولنيزو مبارزو د فشار لپاره د منفذ په توګه ايجاد کړې ده. خوددې نسخې تطبيق البته د سوچه روښانه انساني ذهنيته په کلتور کي د ايجاد او استقرار زمينه پيدا کولای سي.

دې ټکي ته بايد سم پام راوگرځول سي چي بنيادي انقلابونه زياتره په دوو بڼو يا څېرو کي خپل ځان پوره ښکاره کوي.

ځکه چې یو یې د ماهیت له مخې سیاسي نوعیت لري او بل یې سرپرته یو سیاسي خصوصیت اجتماعي نوعیت لري. کېدلای شي چې لومړی د سیاسي انقلاب او دویم د اجتماعي انقلاب په نامه سره بېل شي. سیاسي انقلاب هغه دی چې په پېښه کې یې یوازې دولتي رژیم تفسیر و خوري او پورته، کښته یو شمېر دولتي نهادونه هم له حکومتي مامورانو سره لاندې باندې ترله و اوږې راو اوږې. خو اجتماعي انقلاب بیا هغه بېخکې بدلون دی، چې د خلکو ترمنځ د ملکیت مستقر روابط پرله و شکوي او وګړي تر هغو پورې چې په نور وروابطو کې تنظیم کیږي، سرا سیمه غوندي په یوه عامه او عامه لکه درګه کې یو دبله سره د تګرونو کې وهي. زموږ په سیمه کې په مثالي توګه د ایران انقلاب د سیاسي نوعیت له مخې او د افغانستان انقلاب د اجتماعي نوعیت له مخې ټیټېکي تاریخي نمونې ګڼل کېدای شي. د شور پاچاګښتي د انقلاب په تعبیر او دهغه زیاتره غټې پرابلمونه البته دهغو وروابطو له تغیره سره اړه لري، چې د مخکې د ملکیت په برخه کې د،،اخ دک،، (د افغانستان د خلګ دموکراتیک ګوند) له خوا څخه راپیل سوه. که څوک د دغه ملکیت زړه شبکه او پر هغې باندې ولاړ موسسات د بې سنجشه موسسانه تغیراتو له عواقبو سره یوځای تر کتنې لاندې راولي، نو په دې خبره یې پوره سدر سپدلی شي، چې دغه د شور پاچاګښتي د دې پرځای د کودتا په کوچنوي نامه یې اهمیت له نظره واچول شي، په خپل تاریخي ماهیت کې یې د افغاني، منطقوي او جهاني انقلاب پیلامه کېښېښوله. ځکه

له لومړي سره څخه دهغه ټوله جريان د هرچا پر لاس باندې د ملګيتونو د نيولو، يا ګټلو، يا لاندي کولو، يا خپلولو او يا بایللو يوه ناتمامه ليکليکه وګرځېدله چې دخاتمې عوضي شبکه يې په نيرژدې زمانه کې لاهم نظرتنه نسي راتلای. د باندې د پارکي پرځای ده چې وايي: زموږ د شور او دودو په کودتا کوچنی کېدی اوس هغه د ټول جهان ترچرېدو ورسېدی هغه مهال چې د وطن ځوانانو د بيدارۍ په دوران کې د کودتا ايډيال په انقلاب بدلېدی، نو زموږ په تصوري خوبو کې يې يوه داسې مقبوله منظره انځوروله چې بيا يې د عمومي اختناق له سيږي څخه مړيو مخيزه آزادولای سي او د هراړخيزه انکشاف لويه روښانه لاري مو پرمخ پرانستلای سي. کوم شاعر يا ليکوال چې به کله د انقلاب توري پټ يا ښکاره په خپلو آثارو کې ځایاوه، نو دويار بېرته به يې تاوول چې ولازه هم دايم انقلابي يم. دغه زمزمه يوه زمانه د پای تخت د عياشيو اوسا تېريو په شرابي باندې وکړي هم د ترنم لپاره مو ګرځېدلي وه چې: "غلی شاتته انقلاب دی بدلوي د زمانې رنگ" له هغو ټولو څرګندو مشخصاتو سره چې د شور له پاچا ګڼستی څخه په نړيواله سويه د اجتماعي انقلاب يوه تاريخي مورینه جوړه وي، خوبيا هم ځني لا ابالي کسان يا متمایل ژورناليستان دخپل زړه د سپړدو يا د حق الزحمې د حلاېدو لپاره هرکله دې ته جوړېدلي وي چې د شور پر انقلاب باندې د کودتا نوم پوځ کړي. دوی په عين حال کې خلګوته داسې ذهنيت ورکوی، چې کودتا خوراناوړه چاره ده اما انقلاب بيا له عيبه پاک يو

سپېڅلی جریان دی. ښکاري چې ددغه راز کسانو پوره
 د افغانستان په سترانه وڅرخوزې نه دی سوړسوی او نور
 انقلابونه یې لاهم ورته په نیت کي دي، ځکه نویانه پوهیږي
 او یانه غواړي چې دا حقیقت سمدې په ډاگه کړي، چې انقلاب،
 که په هر نامه وي، هغه دوران یو او بریادیو بې جلوه طوفان گڼل
 کیږي. دا انقلابونو په څېړنو او پلټنو کي هم راز راز ډیري
 رنگارنگ خبري تللي او راغلي دي، یو وخت به داسي ویل
 کېده چې کله ټوله خلگ قهرېدلي راوپاڅي او په یوه ټولنه کي
 د ژوند سیاسي-اجتماعي سکېنت بدل کړي نو دغه شان
 عمومي قیام انقلاب بلل کېدای سي. موږ همدغه راز اسلامي
 انقلاب د سر په سترگو په ایران کي ولیدی، چې دوگړو ټولو
 قشرونو د زړه په اخلاص پوره برخه پکښي واخیسته خو کله
 چې په سرورسېدی نو د خلگو په دردی یې ونه خوړل او دیوه بل
 انقلاب د ضرورت ستونځه یې دوگړو په مبارزو کي پای ته ونه
 رسول. په روڼو سترگو دا واقعیت لیده کېدای سي چې انقلاب
 که هر څه خلگ وکړي او یا یې یوکس وکړي خو د هغه خوږې
 گوږي یوازې د یو موټ کسانو په برخه کیږي. دا انقلابونو
 د تاریخ نتیجه تل تر تله دا حقیقت راښيي چې،، توري به لالا
 وهي، مړی به او دولا وهي،، او یا داچي،، خوشحال خان توري
 وهي،، منصب سدو خوري،، د شور د پاچا گڼنتي د انقلابي
 مشکلاتو په برخه کي د ځینو یارانو له خولې څخه د گوندي
 درسنامو په تقلیدي سلیقه وایي، چورت خبره نه وه او یا پوره
 بشپړ سیاسي رسد ته رسېدلې نه وه، خو دغه جریان د کتابي

آرمانو د تحقق پیرلاره واقعي پړاوت ته ورسوي. د داسي
اندېوالانو در اوښولو لپاره گومان کوم یوازې همدومره
چیڅونه کافي وي، چي د اکتوبر سترسوسیالیستي انقلاب له
پیله څخه بیا تر ختمه پوري او یا کاله رسېدلو کار گرانو
راوچلاوه او پر لویو جهاني کارنامو یې هم سترگي نسي
پټېدلای، خو د انقلابي نسل نوو بچانو یې په خپل لاس په
کریملین کي فاتحه واخیستله. نن سبا د فرانسې لوی انقلاب
ته د انساني عقل په تاریخي محکمه کي هم دغسې یو
سرنوشت گوري. د غربي آثارو په لیکونو کي ماته شو ځلي
داسي یوه وراشه په مخه راغلې ده چي وایي:،، انقلاب خپل
بچیان خوري،، که دا څرگندونه د انقلاب د پېژندنې یوه
مشخصه وگڼل سي نو په افغانستان کي خود شور د پاچا گڼبتي
روان انقلابي بهیر په هر پړاو کي تردې دمه پوري خپل زیات
بچوړي وخورله او نور یې لاهم پسي خوري. دلو پدې څو پوهانو
د څرگندوني رښتیا نې مصداق هم د شور د پاچا گڼبتي ده چي
د کودتا له مفهومه سره بنیادي توپیر لري. په اوسنۍ نړۍ کي
چي زاړه او نوي انقلابونه د مدني ذهنیت له دریځه مخ
پر محکوم کېدو روان دي نو هر راز انقلاب، که د کفروي که
د اسلام، دهغه مانا وړاندي ده او بشکلي بنایسته نومونه یوازې
د پرده پوښي لپاره ورباندي ایښوول کیږي، که چیري موږ
انقلاب یا کودتا په یوه یا بل ناوړه نامه باندي یوازې ترغندني
لاندې راولو، نو د تاریخي پیوند پر هغه لړۍ باندي سترگي
پټوو، چي د علت او معلول له اصله سره سم یې یوې فاجعې بله

فاجعه زېږولې وي. د تاريخ پيښې د کړيو په څېر سره تړلي دي او هر ه لاقه يې دخپلي سابقې زېږنده گڼل کيږي. د علمي څېړنو په چارو کي د تاريخي بهير پرله پوري تشرېح دهغه راز احساساتي مداخلې مخه نيولای سي چي يو څوک دخپلي خوښي له ټاکني سره سم دستايني يا غندنې په نيت د تاريخ نه شلېدونکي تسلسل ته دبېلابيلو مستقلو ټوټو يا ځانته ځانته پارچو په سترگه گوري. راسي چي ديوه ژوندي مثال په توگه دا خبره د يادوني وړ وېږلو چي نن ورځ ډېر خلگ په افغانستان کي دننه او ترهغه دباندې د طالبانو له سيکري څخه نفرت کوي، خود ټولو خوله چي وپوښتل سي نوغټا اکثريت يې دا وايي چي په کابل کي د،، رب،، دواحد کهوله څخه ديوه رباني،، ناوړه،، اسلامي دولت ووچي ديوه بل،، رباني،، دناوړه،، اسلامي امارت،، فاجعه يي و زېږوله. دا واقعيت په هيڅ وخت کي دهېرولونه دی، چي دکودتايانقلاب تر محکومېدو هغه عوامل دزيات نفرت وړ دي چي لږ خلگ کودتاه او ډېر خلگ انقلاب ته اړيا سي. دواقاتو منطقي پيوند بايد هيڅ وخت له تاريخي پيونده څخه لېري نه سي. نن سبا چي دشور پاچا گڼبښتي دافغانستان دتاريخ يوه ضخيمه برخه گرځېدلې ده، نوکه يې ښه بولي او که بده، خود دې لپاره چي دهغې تاريخي هویت په ژورناليستي تبليغاتو کي مسخه نه سي، بايد په علمي آثارو کي دهغې له عواملو او عوارضو سره يو ځای د،، اجتماعي انقلاب،، په عنوان ثبت سي. که چيري زما له دغي سپارښتنې څخه څوک غاړه پېچي او دکودتاه په بې

خايه كلمه دشورد پاچا گبستي هراڀ خيزه وړانوونكي. انقلابي
 ماهيت يو مخيزه له پامه څخه اچوي نوزه مجبوريم د پښتني
 ولس هغه تاريخي وراشه درته رادمخه كړم چي وايي :
 زړې مړه كړه خوتاسي يې لا بدي نه بولي !
 له انټرنېټي سرچينو څخه

دبښځي او نړديالیکتیک

انسان دنوعی واحد په توگه هغه موجود دی، چي د بیالوجي په حساب د نړ او مادي، په بشري حساب دبښځي اوسړي خود کلتوري رابطې په اجتماعي او اقتصادي حساب بیا د ماینې او مېړه د دوو ژوندیو عناصرو له موریني یا مېدي څخه منځ ته راغلی دی. د همدې واحد د هر عنصر یعنی بښځي او نړ په وجود کي یو شمېر فطري یا ذاتي غریزي داسي تعبیه سوي دي چي دواړه په گډه دې چاري ته جبراً گماري چي دنوعی توالد او تناسل د حیاتي رسالت وظيفه سرته ورسوي. داچي یو عنصر یې کومه دنده منځ ته بیايي او هغه بل عنصر بیا کومي چاري اجراء کوي گرده هغه مشترکي خبري دي چي دیونه او بل ترمنځ متقابل عملیه یې د بیالوجي په پوهنه کي تر یوحده روښانه کیږي. خودبښځي اوسړي په وجود کي د همدې غرایزو د خوځېدنې بشري هیجان او احساس بیا داسي پوښتنې راوپاندي کوي، چي د جنسي روحیاوو په پوهنه کي یې ټیک جوابونه موندل کېدای سي. دانساني نوعی دڅو ملیوني کلونو تاریخي انکشاف چي د تکامل په نامه هم بلل سوی دی د نړ او مادي یا دبښځي اوسړي نوعی واحدی له بیالو جیکي فطرته یا عضویت سره یوځای اجتماعي ساحې ته را وستلی دی اوله دې سره سم یې د توالد او تناسل غریزي چاري د ټولني په شبکه کي د اجتماعي مناسباتو په رنگ رنګولي

دي. له بيالوجيکي اصله سره سم ددې خبري ماهيت پوره څرگند دی چي ښځه اوسړی يا سړی اوښځه داسي حياتي عناصردی چي د فطرت وظيفو له مخي په وجود يا دهغه د وظيفو په اناټومي کي يو شمېر توپيرونه لري او هم هريويي دخلقت په حکم د توالد او تناسل په عمليه کي خپلي ټاکلي چاري سرته رسوي. د انسان په نوعي حساب دوی په دواړو يوځايي هغه واحد جوړولای سي چي ددوگونو وظيفو په متقابلو بشپړولو کي حياتي رسالت اجرا کوي. دوی نه يو دبل سره مساوي دي او نه هم ديوه دندې ترهغه بل فضيلت لري. بلکي د انساني واحد دوه لازم غړي بلل کيږي. که چيري کوم داسي طبعي، تاريخي او يا بشري عوامل راپيدا سي، چي ديوه عنصر وجود پريوه مخ له منځه واخلي نو له دې سره هغه بل هم ديوڅو کلونو په لنډه موده کي دمخکي له سره څخه اخیسته کيږي. دا هغه لومړی پرنسپپ دي چي ددواړو عناصرو د برابرۍ بنيادي پيلامه جوړوي. دځان په څېر د بچوړو زېږونه يا د مثل توليد چي ديوې نوعي پرله پسې پايښت تامينوي دطبيعي قانونمندي يوه داسي دوه اړخيزه عمليه ده چي د بيالوجيکي پوهني له دريځه په نېا تا تو، حيواناتو او بشري موجوداتو کي دښځينه جنس او نارينه جنس ترمنځ ددواړو دتناسلي پيوند په زمينه کي دهر يوه د بېلابېلو فطري وظيفو له پوره کېدو سره راڅرگند يږي. که له دواړو جنسو څخه يو جنس دځينو عوارضو له کبله ونکړای سي چي دخپل وجود فطري وظيف سرته ورسوي، نو هلته دنوري زېږوني او

زېږېدنې چاره د تل لپاره پای ته رسېږي. که دغه شان منفي عوارض د یوه اویا بل جنس په خوا کې کلي عمومیت پیدا کړي نو له دې سره د نوعي موجودیت یو مخیزه له منځه ځي. د دې څرگندونو په رڼا کې نوییا داسې خبره چټي گڼل کیږي چې د یوه جنس تخلیق و ظایف د هغه بل جنس د تخلیقي و ظایفو په پرتله د دوی لپاره د حاکمیت یا محکومیت په تغیر باندې ښوول کیږي. د مثال په تولید کې د جنس هره خوا داسې ځانگړي چاري اجراء کوي چې هغه بله خوا یې نسي اجراء کولای. دوی دواړه یوځای د نوعي واحد په توگه یو د بله سره د تخلیقي و ظایفو په بشپړولو او تکمیلولو کې د نوعي فطرت او خلقت دنده سرته رسولای سي. خو انساني نوعي چي د فطرت له بیالوجیکي خصلته سره د خپل انکشاف په جریان کې د ټولني ساحه هم ایجاد کړې ده، نویي د کار، د تولید، د جنگ، د ننگ، د ادارې او داسې نورو ټولنیزو چارو په برخه کې د ښځې او سړي ترمنځ وجودي توپیرونه چې طبیعي منشاء لري د یوه جنس په فضیلت او د بل جنس په فضیحت اړول دي. له دې تغیره سره هغه پرلن پېچلي مسایل رازېږېدلي دي چې له تیرو زمانو راهسي بیا تر اوسنیو وخت پورې په بېلابیلو فلسفي افکارو، اجتماعي نظریاتو او مذهبي احکامو کې د احساساتي مناقشاتو او افراطي مجادلاتو په بڼه د یوه یا بل جنس په گټه اړانده سوي دي. ترڅو چې دغه قضیه په اساس کې تر یو علمي فورمول لاندې انساني شعور ته لاره پېدا کوي، ښایي تر هغو پورې به وخت په وخت د کلتوري کښالو او دودیزو جنجالو

زيربند هوي. خوددې اهمي مسئلې دروښانه ذهني او عملي حل لپاره تر هر څه لومړی ددې چارې يو ټيک تدبير په کار دی، چي بنځه سمه - دمه ديو خپلواک موجود په توگه په هغسي پوهنه سامباله سي لکه نرچي په سامبالپري. له دې شعوري برابري سره داز مينه هم بايد په خپله دښځي له خوا څخه د علمي موازينو په رڼا کي سرښته سي چي د خپلو اړتياوو د پوره کولو شبکه په اجتماعي مناسباتو او روابطو کي په خپله تثبيت کړي. دنسبي اومالي ارث په برخه کي هم د توازن يوه نوي دوکتورين ته اړتيا پېښيږي چي د دواړو جنسود رښتياني برابري رول ولوبوی. داچي د عضوي قوت او جسمي طاقت له کبله د نر غلبه د حاکميت درجې ته رسېدلې ده لازمه ده، په دې تخليقي پرنسيپ سره د اعتدال ټکي ته راتيا ته سي چي هر غښتلی، قهرمان، پهلوان، مدبر فلي سوف، مخترع او نوري نور په هر حال کي د خپلو ټولو فضايو يا غټياز يو سره بيا هم دښځي زوی بلل کيږي.

ته که راته ووايي چي بنځه خوبې زوره ده
توان دچکې نلري په مازي پوه نسکوره ده
زه بيا هر غښتلی دهر ملک دښځي زوی بولم
مور دی زېږولی پهلوان که قهرمان دی
بنځه بې له نره نرېې ښځي نيم انسان دی

خرکڍو

زموږ د ژوند له لويه بهيره څخه دا خبره راوتلې ده او د ژبي
 زېرمو ته مو راغلې ده چي په حيواناتو کي ((خر)) تر ټلې او په
 نباتاتو کي ((کډو)) غندلې دی. که درانه سنگين خلگ وي او
 که سپک لغړيان، خو چي کله وغواړي د ترهني يا غندنې په
 جذبه کي يو او بل ته سپکي سپوري سره ووايي نوده ((خړه))
 او ((کډو)) له نومونو څخه په خطايي لهجه دخپل غضب
 د سرېدو لپاره د يوې وراشې په توگه کار اخلي. ((خر)) چي
 دخداي يو خواړې کښ پوډه دی او د بېرته پاته ولسونو په
 سترې چوپړ کي يې درانه بارونه پېړۍ پېړۍ له غاړي څخه نه
 دي اووښتي، په خپل اوږده تاريخ کي يې چندانې ښه ورځ په
 سترگونه ده ليدلې او تل تر تله يې پر هر راز ښکښلو،
 چيخونو، وهلو او ډولو سربېره خورا زياتي ستومانۍ گاللي او
 په پټه خوله يې د بابا آدم د اولادې له لاسه څخه ډيري ناخوالي
 زغملې دي دا بېچاره ددې پرځای چي د زغم يا برد باری غټه
 قهرماني يې په برخه سي، د ناپوهۍ تاريخي سمبول لا د لاسه
 گرځېدلی دی. څرنگه چي خرد خلگو د ژوند په بهير کي سهار او
 ماښام، دکار او بار لپاره هره شېبه حاضر او ناظر دی، نو پر نورو
 پلندو سربېره يې د خړوالو خپل ذاتي خوښه يا خاصيتونه هم
 دده د توري سوانح پر څټ باندي سرباري سوي دي ددې
 معاملې په نتيجه کي نوې شمېره ژني ترکيبونه يا بيانونه

د خبرو په عادي او ادبي زمينه کي عام خپاره سوي دي چي
 خرگندوني يې د آدم په اولاده اړه لري، خو نوم د خره په بدبيري د
 مثال په ډول ((شين خر)) يا ((موشه خر)) او يا ((اشري خر))
 هغه ترکيبونه دي چي د ((سوچي ناپوهۍ)) اوبې چورته
 ((خرمستی)) د خرگندوني لپاره په کار لويېږي
 ((خرلوډغلی)) يا ((خرکسي)) بيا د خره په گډون د الفاظو
 هغه لنډ بيان دی چي ((انډوخر)) غوندي پر عامه او تامه
 اداري، اجتماعي سياسي، اقتصادي او اخلاقي گډوډي باندي
 بشپړ دلالت کوي د زورياري، د خره سپارلي، هغه ژور،
 بامفهومه متل دی چي د دې او دنيا په چارو کي د
 ((زورگيرۍ))، ((خرزوري))، ((خرگيرۍ)) او يا
 ((خرتوبۍ)) ناوړه حالت خرگندوي. خښمېدلی پښتون چي
 کله چاته د مقابلې اعلان ورکوي نو هغه ته وايي چي ((خره دي
 ايله!)) يا څه ((خروبردي ښکنځم)) خودماتي په حالت کي بيا
 داسي ډغېږي چي ((خره کونه يې وکښه)) په سياليو کي
 لوېدلي کسان چي نه غواړي يو تړل کم راسي نو بيا هم خبره
 د خره له خرکه وهي او ځان د خره په موقف کي دروي ځکه
 وايي ((خرچي تر خره پاته سي غوږونه يې ډير پکېدودي))
 د پښتو ژبي د گرامر تېکه داران بيا يې داسي ترکيبونو ته کيچ
 پاته سي لکه ((خره درواغ))، ((خر لېونی))، ((خر شوده))،
 ((خر غول)) او ((خر کافر))، خو که د دوی له جملې څخه د گرامر
 يو غټ علامه بيا له بده مرغه پر ((خره نشه)) پېښ سي نو
 د گرامري پوهي د غرور نشه به يې له سره وروالوزوي او هغه څه

چي دده پوهي د کاني کړښي بللي دي، داو بود سرليکي به ځني جوړي سي. همدارنگه ښايي ديوناني منطقو خوراغت استادان له ډېره حيرته څخه د ((ارسطو)) پرېخو مقولوباندي پوره بدگمانه سي چي کله د ((غريب سرمايه دار)) يا ((جاهل عالم)) په ردیف کي د اضدادو پر ممنوعه اجتماع سرپرېره داهم واورې چي پلاني يو ((خرانسان)) دی ((په پښه تړلی خر))، ((دخړه زوی))، ((پرخیل خړه سپور))، ((دخړه ذات)) اوداسي نور خونوتاسي خپله ښه پېژنی. ((په خبرو کي خړگوډول)) اويا ((خړه خسيانول)) ټول هغه انساني عملونه دي چي بدنامي يې دخړه پرخت باندي ورلوړې په هغه متل کي چي وايي ((هم فقر کوي هم دي خړلغتي وهي)) بيا هم د خړه نوم بد دی، د باتک يا بادک په معرفي کي بيا دهمدي بېچاره حيوان حيثيت ته داسي صدمه رسيږي چي ((خړله باره ولوېدی، خړله باده ونه لوېدی))، پټان خان ته چي د فلسفې اشتها ورولاړه سوه نوبيا هم د خړه ترتيبلې دباندي نه وواتی او د ژوند ټوله ((خړخړگردان يې)) دغايې په حساب په دې خړگندونه کي راو نغاړي چي ((خړد دې لپاره دی چي شپيشتي پر راوړل سي او شپيشتي بيا د دې لپاره دي چي خړيې وخوري)) يا خويې د مادي نړۍ ليد دا واقعيت پښتو ته وسپاره چي ((ساره دخداي په روی نه گرځي، خود خړه په ځل گرزي)) دپلار نصيحت په زوی نه پوري کېدی نو په آخر کي يې خپل خښم تردې تر ټلي حيوان داسي وکښي چي ((خړيې واهه گلوته، دی رهي وو غولو ته))، ((دوا پرغره، سارا يان

خره)) هغه متل دی، چي د غرو د گلو او بو ته په باره کي يې بازاری په خپله پوهنه ویاړي او د نا پوهۍ له بابته پر کلیوالو باندې د خرو تاپه لگوي، ټوله خلگ غورځي، پرځي، لویږي رالویږي، اوړي را اوړي، خود دې پټ خولي حیوان دغه راز لوبي بیا په خورا ناوړه نامه خرچیلکي بولي او د شود گانو لغتې ورباندې تمثیلوي. د آخري زمانې خر ج دال یا خر د جال په اسلامي ډرامه کي چي یو سترگی کوډ گرسپیشلي مومنان د جنتي حورو او غلمانو له مستي میني څخه د تل لپاره محرومي، هم د خره منفور شخصیت او هم دده بد بویه خوشایي ډېر روښانه نقش لري. ((د خر ج دال کته)) بیا د یوې داسي نا تمامه جنجالي قضیې نوم دی چي په هغې کي ((نه خر مردار ېږي او نه د سپي امید ځني شکېږي)). د ځاني ملکیت په مقیاس د انساني ارزښت درجه د خره له برکته په دې پښتو متل کي ډېره ژوندۍ تمثیل سوې ده چي وایي ((خر نلرې، خر نه ارزې)) هغه څو که چي د اوسط له کلتوره څخه تپ ناخبره وي، نو دده په غندنه کي د زیار کښ حیوان له نامه دا ډول ناوړه استفاده کېږي چي ((یا نه کوي یا د خره کوي)). ((خر بډلان)) بیا د ((خر کار)) او ((خرینه)) یا ((خر به)) په څېر د یوې حرفې نوم و بولي چي ټولنیزه درجه یې د خره له شامته ډېره ټیټه ښکاري، ((خپل خرتراو بو پوري ایستل)) یوه داسي وراشه ده، چي د خره مذمت او د خاوند همت یې ځني خر گند ېږي. له تازیانکي څخه د شپي په توره دربله کي ((ابجوشه)) ور که سوه. خراغ یې راوړی او کری شپه یې پر

سرواخيسته چي هغه پيدا ڪري ڇا پوئتنه ڏئي و ڪر، چي ڇه شي لهو؟ ده وويل ((ابجوشه)) راڻهه ولوڀده او ورپسي گرڻم هغه ورته وويل، ((ابجوشه)) خويو پول نه ارزي اما ستا په خراغ ڪي ده پرو پيسو تپل ورپسي مصر فيري، تاريا ڪي پر راغب رگه ڪر چي زه پر تپلو نه یم، خودار پریم، چي کوم ملا به پر پڻ سبي او ((خرجوه)) به يي ڪري. ليکوال له چبهه قلم راو کڻين، په خوله ڪي يي ونيوی او بيا يي د غور په درز ڪي کڻڻڻوی، بير ته يي راواخيست او په لاس ڪي لاندي باندي څو واره واپاره، څو مضمون نه ورتلی، چي ڇه وليکي، ڇا پوئتنه ڏئي و ڪر، چي ڇه درپښه ده؟ ده به اختياره ورته وويل ((ولا خريي مضمونه یم)) زما د ماشومي خاطر په ياد اڻست ڪي ((خريشوی)) هغه کلمه ده، چي په کندهار ڪي دامنيي يوجا برکو توال په زياتره د کندهار يانو د سپاوي لپاره استعمالوله. نور نو ((په خرو ڪي الفت)) دهغي مشهورې لطيفي نوم دی، چي ابتڪاري اړخ يي ((د گل باچا الفت)) د حاضر جوابيوله جملې څخه يو به ساري شاهکار گڼل کيږي خو تر دې شهکار لښه ډېر کلونه پخوا په کندهار ڪي يونابلده کليوال چي دخرو درانيولو او خرڅولو په مار ڪټ (گنج) پسي گرځېدی، نو په لاره ڪي پر ((تاج اخند زاده)) پڻ سو اوله هغه څخه يي وپوښتل ڇي کا کا جانه داد خرو گنج چيري دی؟ هغه سمدستي په جواب ڪي ورته وويل چي همدا اوس دلته ځای پر ځای يي په منع ڪي ولاړي. د پښتو په شعري ژبه ڪي يو ډېر عالي تصوير چي زموږ د پسمانده شرايطو په غېږ ڪي د

خره پردريغ باندي جالبه رها اچوي دشاعريه هغه بيت کي پوره
ليده کيږي چي وايي.

چېري چي دگل په ونه پوري خرتلې دی

هغه زموږ کلي دی

دغه بيت تر هر څه دمخه ماته د کندهار هغه مردار خور حاجي
راپه ياد وي. چي په اويا کلنۍ کي يې د څوارلس کلني گلالي
سره د اسلامي نکاح په پرې باندي تړل سوی دی. د کندهار
ديوه پنخواني شاعر ولي محمد مخلص هغه تاريخي مناجات هم
کورټ د هېرولونه دي، چي د ټولنيز ژوندن له ناکړه وڅخه
د څوړېدو په خاطر او د زغم د حاصلېدو په هيله به يې تر هر
لمانځه وروسته خدای ته د ايمان د سلامتۍ پرځای په ډېر لوړ
آواز دارنگه خواست کاوه، چي ((به خرمي کړه!!)) ليونيان هم
د خره له موجوديته څخه سترگي نه پټوي ځکه د ((غندو))
لېوني هغه خبره مي کورټ له ياده څخه نه وزي، چي يوه ورځ يې
مردار سوی خرپه لاره کي ليدلې وو او له ده سره يې دا غم
ووچي ((آيا ايمان په يې تېر کړی وي او که يا؟)) په دې ليونی
وراشه کي موږ ته د ((هالنډ)) دنامي فېلسوف ((سپينوزا)) د
ژوري فلسفې جوهرې رمزپه مخه راځي. که تر سرحد ورتېر سو
نواوېدلي مودي چي په ايران کي ځيني کسانود ((حزب
خران)) په نامه يو گوند جوړ کړی وو. اوس دانه ده معلومه، چي
دغه ((دخو گوند)) څه سواو د انحلال يا اقتدار کوم سرنوشت
ته ورسېدی، خود خړوله ذاتي خصلت څخه د لېري نه ده چي په
يوه لار کي هم يو د بل سره د خرتوبۍ ډکې وهي اوله درنو

انډيوسره يو ځای يو د بل تر پښو لاندې کيږي. په دې زه نه
پوهېږم چي ملانصرالدين دخپل خره له برکته شهرت پيدا کړی
وو او که يې خره د ملانصرالدين له بابتته ښايي، ټيک جواب به
يې د مسکوک د خرشناسۍ په انستيتيوټ کې له ((کان
گوفوسکي)) څخه لاس ته راوړی، خو په تاريخ کې د خره د
درناوي په اړه دا يوه استثنايي پېښه وېلې، چي خواجه حافظ
وايي:

اسپ تازي شده مجروح به زير پالان

طوق زرين همه در گردن خرمي بينم

يا داچي شيخ سعدي بيا د آس د گوند يتوب په وړاندې د ډنگر خره
تر پکي هم له پامه نه اچوي:

اسپ تازي اگر چه به نازد

لاشه خر خويشتن نيا ندازد

خو يو بل وخت چي يې بيا مناسبات ورسره خراب سوي دي نو دخپل
قهر زور يې داسي ترکښلی دی:

خر عيسي اگر به مکه رود و بيايد هنوز خراشد

امادلاهور علامه اقبال بيا د ډيمو کراسۍ په توهين کې د خره ماغزه
داسي تحقير کړي دي.

که از مغزد و صد خرفکر انساني نمي آيد

د خره پر ټولو ښېگڼو او بد گڼو سر بېره چي کله د سپېد و پروخت
د چرگانو يا چرپانو د آذانو او ښانگو شرنگ وي، نو دی هم
د خلگو د راويښولو لپاره د جاز خپله هغه غږنگه نه سپموي، چي
د ستايني پر ځای په دې مقدسه غندنه باندې د خداي په ژبه

د تل لپاره محکومه سوې ده، چي ((ان انگرالاصوات لصوت الحمير)) ددې لپاره چي ترټلې خرمو غندلې کېدو و نه خوري او يا په دې روان بيان کي دهغه حق لاندې نکړي، نو خبره د لته ټلې پرېږدو، و خپلو خرکارانو ته او رابه سود خپلو پالېزو کېدو و انو ته (کېدو) ماجر او ي هم تر خره په کمه نه دي ساده، سوډل، سوډر، کوټه ذهنه، بې مغزه او بې سوچه سړي ته زمونږ په ژبه کېدو وايي ((په کېدو کي ډيره اچول)) يا ((سر کېدو کېدل)) او ((يا څوک کېدو کول)) داسي وراشي دي چي د کدو نباتي حماقت د تمثيل په توگه د اجتماعي يا مزاجي حالت په څرگندونه کي تر استفادې لاندې راولي. هغه ناپوهه بوده او د بې مغزه نبات چي بيا کله په لفظي ترکيب کي سره سوځلای سي نو د بڼو په گټه دنارینه دستري شودگۍ او غټي لودگۍ د افادې لپاره د ((خر کېدو)) يو خاص امتياز ي لقب منځ ته راوړي.

بڼمني بايد شکر وکاږي، چي زمونږ د خړو کېدو و انوله خوا څخه د ((خړې کېدۍ)) ترکيب لا تر دې آنه د ژبي بهير ته نه دی راغلی، خداي دي د ژبي ډاکټران په دې نيمگړتيا باندې نه خبروي، ولي که يې وړپام سونو چي مخ را اړوي بيا به يې د بي بي سي له لاري د ويندويانو د وچي تکرار په زور پښتو ته ورننښاسي، اوس چي موږ د کېدو و انو پالېز ته راغلي يو، نو هور و چي کېدو و ان څوک غټې دي څوک واړه دي څوک يې ژړ دي په ډولونو کي توپير سته، په رنگونو کي تغير سته څوک ساده څوک په پته داره، ځني ښکلي او گلداره له در کېدو و انو يا کېدو و گانو

څخه يوزيات شمېر يې د غذا لپاره کبابېږي، پنځېږي او خوړل
 کيږي. زموږ په سيمه کي يو مذهبي غوندي فولکلور وايي،
 چي کډو څوک وڅوري نو په نس کي يې لس ورځي دخداي
 ثنا وايي، خوپته دي نه وي چي د ډاکټري په يو کتاب کي مي
 هم دا خبره تر نظر تېره سوې ده، چي د کډو خواړه دنس د داخلي
 ناروغيو لپاره ډېره اغېزناکه دوا ده. د غنډلي کډو له طبي
 کرامتو څخه چي راتېرسو، نورابه سو، دده هغي کارنامې ته
 چي دانسان لپاره يې د سيند ونو او سمندرونو د اوبو پرمخ باندي
 د تگ اوراتگ امکانات برابر کړي دي. داهغه د آوبازي کډو
 دی، چي ښايي دناپايه رودونو او دريابونو پر سطحه باندي يې
 دانساني سفر لومړنۍ آسانتياوي منځ ته راوړي دي او
 د ((سل))، ((توتين)) يا ((جالې)) غوندي انتقالې وسايل
 يې دبجري لارو لپاره د ايجاد تر سويې رسولي دي، پردغه
 مهمه استفاده سربېره ماپه خپلو سترگو د کلو او بانډو په
 لوبو کي د آوبازي داسي کډوان ليدلي دي، چي سربېره يې ځني
 غوڅ کړي وو او د شيانو د خوندي ساتلو لپاره به د قوطيانو يا د
 نسوارو او نورو دبليانو په څېر کار ځني اخيستل کېدی، ښايي
 پردې بيان باندي لا دا ټکي هم ورزيات سي، چي د کډو په
 وجود کي دا امکان له ورايه څخه ليدل کېږي. چي
 د ((زېربغلی)) په شان د موسيقي يوه آله ځني جوړه سي، په
 کندهار کي ((سکندر)) ناټکي د ماسکونو يا ناټکي مخوند
 جوړېدو لپاره هم د آوبازي د کډو له وچه پوسته څخه پوره کار
 اخيستی. اوه! دا خومي لا بېخي له ياده وتلې وه، چي نيرېدې

سل کاله پخواهه ژړو کړه وانو څخه د مرګوني وسلې په توګه بلوا ګرو په کندهار کې کار واخيستی او دهغو په وېشتونکو واونويې دریاګاري شریع ستر قاضي د خرقې مبارکې په غولي کې دخدای دیدار ته ور واستاوه خو که پردې سربېره رومي مولانا د ((کېر دیدی، کدوراني)) کارتوني، افسانه هم ورسره راپه زړه کړو، نو د کړو ستر کرامتونه د خړه له برکتونو سره غوږ په غوږ برابرېږي.

دا ټوله راز په راز کړه وان چي یو د بل په اړخ کې ترکتني وباسو، نو اوو مرو د هغه واپه کړه و جالبې نندارې ته هک حیران پاته کیږو، چي نوم یې د ((نسوارو کړو)) دی، زموږ وګړي چي دخولې نسوار کوي، نو په دې کړو کې یې له ځانه سره خوندي ساتي او د ضرورت پروخت استفاده ځني کوي. دا عموماً یو رنگین، ښکلي، نمایداره، ډولي، نقشي، ظریف، نفیس، زړه وړونکی، حیرت پاڅوونکی، کوچنوتی، منډولی او ګلالی کړو دی، چي د انساني هنر ښکلایي اغېزې ډیري ښې څرګندوي، چي پر طبیعي موجوداتو باندې یې تپلای او یا تر پلای سي، پخوا زمانه چي کله به موږ د نسوارو دغه راز هنري کړو چیري ولیدی او د هغه په عجیب وجود کې به مو سر تر پايه د برآمده نقاشي ګلونه او ښاخونه وکتله، نو هېښ به ورته پاته سو، چي څرنگه دغه بشري نقاشي د کړو په طبیعي وجود کې ځای پر ځای سوې ده. له ښه مرغه یو چاته چي ددې هنري چاري طریقه نوره ورمعلومه وه، نو زموږ سړيې داسي راخلاص کړ: دا په ذات کې یو ساده کړو دی، که په جوړښت کې خپل سرته

ایله وی نو هیخ راز هنری یا خوبشری نقاشی یی په وجود کی
 خان نه خرگندوی، خود دې لپاره چي دهغه طبعی وجود
 بشری هنر له ډیزاین سره سم د نقاشی یو ټاکلی شکل واخلی، نو
 د دې فن ماهر کسان تر هر څه له مخه د خټو څخه یو قالب
 جوړوي، دا قالب چي باید دوی پلې ولري، په دننه خالیگاه کی
 یی دکډو د هنری شکل لپاره د نقاشی طرحه شوی ډیزاین
 برابرېږي، هغه مهال چي دکډو په جوړنگ کی د گل تراچولویا
 رڅولو وروسته دکډو ورکوټی وجود راخرگندسي، نو سمدستي
 یی د دغه قالب په دننه کی ایسار کړي او د قالب دواړي پلې پر
 هغه باندي ټینګي راوترې، دکډو وړوکی بدن چي له یوې خوا
 د جوړنگ سره پیوند وي او خپلي ذاتي ودي ته ادامه ورکوي
 خوله بلي خوا بیا د قالب په منځ کی دننه دخالیگاه په بڼه طرحه
 سوی شکل ډکوي، چي په نتیجه کی یی مقوشه هنری څېره
 اخلی، بیا نو د همدې کډو تر پخوالي او وچیدو وروسته چي کله
 دهغه د قالب پلې خلاصی سي، نوله منځه څخه یی د نسوارو یو
 داسي ګلالی کډو لاس ته راځي، چي هنری نندارې ته یی
 لیدونکي هک پک پاته کیږي، د نسوارو دغه راز کډوان چي
 یو وخت له مزارې څخه کندهار ته راتله، نو هلته یی د مزارې
 کډوانو په نامه یادوله، دوی ته پردې عجبي نقاشی سربېره
 د سپینو زرو داسي خولې له خولبو سره هم زرگرانو وراچولې،
 چي د ظرفي میناګری د هنر مهارتونه به یی هم خرگندوله،
 خلګو به ویله چي د پاچهانو نسواري کډوان د سرو زرو خولې
 لري او په دې حساب نو د پاچهانو کډوان د نورو کډوانو

پاچاھان گھل کپري، په نن زمانه کي که څوک په دې بريالی سي، چي ددغه شان هنري کلووانو يوه مجموعه برابره کړي، نو سرېره پر هغه چي ښايي دانتيکو آثارو په جمله کي به يې يوه نوې شوقي مشغله رادمخه کړې وي، بلکي يقيني ده، چي د گڼو وطني هنرونو په ردیف کي به يې يوه بارزښته ابتکاري ننداره هم خلگو ته وړاندي کړې وي. دا په زړه پوري خبره خو مي لاله ياده وتلې وه، چي دکېوله پېخه څخه زموږ دويارلي تاريخ سترو واکدارانو داسي جبروتي استفاده کوله، چي په هغه کي کيندلي چاپ يې ((دکېومهر)) باله او ددې مهر ستر دولتي اعتبار يې تر نن ورځي لاد ((تاپې)) په لايزاله اهميت کي ژوندی پاته دی. ((دکېومهر)) چي دهر لوی امير لپاره د قدرت چلولو يوه قاطعه وسله گڼل کېده او دهغه فرهنگي خلايې ورکوله نوځکه دامير او يا دهغه دکېو په وياړد ((اميرکېو)) وراشه منځ ته راغله. هغه راز لکه تر ټلې خرچي د ژوندانه په چارو کښي دانسان په ښه ورغلی دی، دغه رنگه زموږ غندلی کېو هم په تېره بيا په خپله هنري ښه کي د يوې ژوري تيوري کي مسئلې دروښانه تمثيل لپاره تر گټوري استفادې لاندي راتلای سي، ځکه دنسوارو هنري کېو او پر هغه باندي د قالب مسلطه عمليه چي ټوله سرتريايه په پام کي ونيول سي، نو ښايي په تصوري ساحه کي موږ ته دهغې پروسې يوه برخه سمه دمه تصوير او يا دروان بيان په ژبه ((خرفهم)) کړي، چي د کتور اجتماعي سلطه يې د يوه قالب په څېر د بشري وجود د ظاهري اوباطني کړو وړو په تشکيل کي

سرتہ رسوي، کلتوريا فرهنگ په ډېره لويه معنا د اجتماعي ژوند هغه ټوله مادي خصوصيتونه او معنوي کيفيتونه په گډه شاملوي، چي د يوې ټولنې يا يوه هيواد، يوې سيمې يا يوه محل، يوې قبلې يا يوه خپل، يوې طبقې يا يوه قوم، يوې ډلې يا يوه توکم، يوې فرقې يا يوه گوند او حتی د يوې کورنۍ يا کهول غړو ته د عاداتو، دودونو، ذوقونو، رواجونو، لباسونو، خورکونو، هنرونو، فکرونو، ارزښتونو، ژبنې جريانونو، خويونو، چلندونو، برداشتونو او سلوکي ډولونو په ظاهري او باطني تشکيل کي اجتماعي توحيد ورکوي، په دې حساب نو کلتور د يوه داسي قالب يا ظرف غونډي مثال لري، چي دهغه په مسلط شکل کي راز پېرېدلي انسانان هم له ظاهري او هم له باطني پلوه ځانته خپله ټاکلې اجتماعي بڼه اخلي، خود د کلتور او بشري فرد تر منځ بېلوالی هغه راز نه دی، لکه د خټو قالب چي يې د کډوله وجوده لري، بلکي دلته هغه فرد چي په خپله د کلتوري ظرف مظروف وي، دنورو افرادو د اجتماعي تشکيل لپاره بيا په کلتوري اعتبار د ظرف يوه - يوه برخه جوړوي، دا نو داسي مثال لري، لکه ثمر ته رسېدلی منقوش کډو چي د بل زهکي کډو په نسبت د قالب په څېره خپله بقا ساتي دا د ظرف او مظروف تر منځ متقابل عمليه چي د کلتوري هويت او انسان تر منځ په گډه رابطه کي ځان تشبيتيوي، خو په کلتوري قالب کي بيا د خولې له ځيښي لهجوي جوړېښتونو، لباسي ډولونو او حياتي طرزونو څخه رانيولې بيا د انسان د باطني ذات يا ذهني هويت تر ټاکلي شکله پوري ټولي ځانگړتياوي ټينگېږي. هر

کلتور په هر حالت کې چې وي. که له یوې خوا یو تاریخي محدودیت هم ګڼل کېدای شي، ځکه بشري قضاوتونه، حکومته، چلندونه او برخوردونه زیاتره د همدې محدودیت په دایره کې ځان سامبالوي. کله چې دوه یا زیات بېلابېل کلتورونه د بېلابېلو وګړو په وسیله د تقاطع په حالت کې راسي نو د شعوري انتباه یا برداشت د توپیر له بابته خورا عجیبي ماجراګانې منځ ته راوړي، او د ګڼو ترمېنځ د مجلس په څېر د سمي پوهېدنې تر ځایه نه رسېږي یو وخت چې د امریکا د سولوي خدمتګاران افغانستان ته راتله، نو د کلتوري تقاطع یا کراس کلچر Cross Culture په نامه دوی ته وختي لایوه خاصه ښوونه او روزنه ورکول کېده، خو د خلکو ترمېنځ د خپل کار په جریان کې خپلو داسي کلتوري حرکاتو ته متوجه وي، چې د افغاني کلتور په ساحه کې ناوړه نتایج ورباندې رابنا کېږي مثلاً د باد پرېکېده د امریکایي لپاره بېخي یوه عادي خبره ده خو د افغانانو په منځ کې د سپکاوي ډېره غټه ماجرا ګڼي جوړېږي کلتور چې په خپل کلیت سره د هر چا په ظاهري او باطني وجود کې ځان تشبیتوي، نو ځکه پر هر چا باندې د ځان په اندازه ګران وي او په لا شعوري یا غریزي توګه تر نورولا ډېر ښه هم ورته ایسي. د پرېدي کلتور ځیني مظاهره زیاتره د خپل کلتور په احساس دسپري حیرت او یا کله نا کله نفرت را پاروي، خو که د ښه یا نا ښه کلتور پوښتنه د علمي یا منطقي پرنسپونو له مخې راوړاندې شي، نو د ژوند د موازینو په حساب هغه کلتور د ستاینې وړ ګرځېدای شي. چې د ټولنیز

ژوند د سوکالۍ په برخه کې نقش لوبولای شي. که د کلتور تاریخي نوعیت په کلي توګه تر مقایسې لاندې وکتل شي، نو بڼایي چي دنوي اوزاره یا د پاس او ټیټ یا د پرمختللي او بیرته پاته په نومونو باندې پر دوو ډولونو سره ووېشل شي زیاتره هغه کلتوري عناصر چي د اجتماعي عاداتو په پروسه کې ځان ټینګوي، د بدلون له بابته هم په یوه رازنه دي ځیني په آسانی سره په نورو باندې بدلون مومي، خو ځیني نور یې بیا ډېر کلک مقاومت کوي او د پېړیو په دوران کې ثابت پاته کیږي، په هر صورت کلتوري پروسه چي په خپل ذات کې یوه منقوله یا عنعنوي تاریخي - اجتماعي عملیه ده، نو تش په معقوله منطقي فیصله او یا توصیه باندې له منځه نه ځي. همدا دلیل دی، چي کلتوري انقلابونه که په قوماندۀ اداره کیږي نو چندانې مطلوبه نتیجه نه ورکوي.

هغه کلتورونه چي یو ډبل سره شباهت یا نيزدېکت ولري، نو یو پر بل باندې مثبتې اغیزې اچولای شي، خو که په تضاد کې راسي، نو د پانده ټکرونو په څېر یو ډبل سره ډغري وهي کلتوري تحمیل په نن زمانه کې هیچېرې او دهیچا لپاره کورټ د زغملوړنه دي، اما که د ټولنو تر منځ راوپاڅي، نو د لاینحله شخړو او نا تمامه جګړو سبب کېږي، که چېرې کوم کلتور د یو شمېر وګړو په وجود کې له خپل اصلي ټاټوبي څخه بې ځایه شي او د پرېدي کلتور په منځ کې ولویږي، نو اوړمرو د پردېسانو تر منځ د یو ډول کلتوري حساسیت عارضه راپېداکوي. ځکه له یوه پلوه د هغه د خوندي ساتني د لاري

هڅي راپيل کېږي، خوله بله پلوه خوښ، ناخوښ په بېرته يا ورو ورو په حتمي توگه د پردې او مسلط کلتور تر طبقې غلبې لاندې په يوه يا بل نسل کې د ادغام يا انحلال تر درجې رسېږي. اما په اوسني وخت کې يوزيات شمېر بصري او سمعي سامانونه د کلتوري ميراثونو له اړونده پايښته سره ډېره زياته مرسته کولای سي. په هر صورت د خپل اوبل کلتور تر منځ اصطکاک يوه له هغو عواملو څخه گڼل کېدای سي چې د پردې په حال کې له کلتوري پلوه څخه دوگړو روحي موازنه تر ډېره ځايه له منځه وړي.

شک نشته چې د بېلابېلو کلتورونو مشاهده اوله هغو سره د خپل کلتوري فکر له بصيرته سره پوره مرسته کولای سي. خو ددې لپاره چې څوک د خپل کلتوري محدوديت د پانده ذهنيته له اغېزو څخه تر يوه حده په امان پاته سي، نو په کار ده چې هغه ته خپل لاشعوري محدوديت چې تاريخي نوعيت لري، د تل لپاره شعوري سي او د بېل چا په نسبت همدغه شان معاذير په پام کې وساتي، د کلتور له هر راز قالبې محدوديت يا کډوئيت سره - سره بيا هم انسان د کډو برخلاف يو ژوندی او د تحول له بابته يو فعال مخلوق دی، چې د بشري روحيې په سپېڅلي معيار له هر راز قالبې ژندو بنده څخه په شعوري توگه ځان آزادولای سي. دا د انساني کلتور هغه اوچت دريځ دی، چې له دې دريځه څخه يو انسان د بل انسان په نظر کې پردی نه ايسي. لکن هغه څوک چې درواني دنيا له انساني اغېزو څخه ځان گوښه ساتلای سي او د خپل خدايي استعداد په برکت پر خپل

تاريخي ڪڍوئيٽ باندي ٽينگ پاته ڪڍلاي سي، نوهغه
ددې حق لري، چي د((خرڪڻو)) وياڻي لقب د خان لپاره
وگهي.

توکم پېژندنه او توکم پوهنه

Ethnology & Ethnography

هغه هیوادونه چې په سیاسي جغرافیه کې یې ښکته قومونه او بېلابېل توکمونه د تاریخي انتخاب په حکم د یو ځایي ژوند د پاره خوښ ناخوښه ځای پر ځای سوي وي، د کورني یاد باندني حالاتو له بدلون سره یې هرومرو د پوښتنې منع ته راځي، چې د توکمیز نوعیت یا ایتنیکي هویت پر مادي او معنوي مشخصاتو یې د پوهنې رڼا واچوله شي.

په نونسمه پېړۍ کې چې د لویې برتانېې د اقتصادي پیاوړتیا او سیاسي پراختیا څپې د افغانستان سیمې ته ښکته راوړسېدې، نو د آسیایي ولسونو د پېژندنې او څېړنیزې پوهنې په بهیر کې د افغاني ولسونو پلټنې ته هم ټینګه توجه راوگرځېده او ګڼ ختیځ پوهان دې کار ته وجوړېده چې زموږ د ښکته قومونو پر سیاسي، کلتوري، ژبني او تاریخي مسایلو باندې یو زیات شمېر څېړنې او پلټنې سر ته ورسوي.

د دغې زمانې په دوران کې له پیاوړو انګریزي ختیځ پوهانو څخه یو هم هغه کړولی څېړونکی او غښتلی پلټونکی چې "هنري والتربیللیو" نومېدی، د افغانانو پر بېلابېلو تاریخي، قومي، سیاسي او کلتوري اړخونو باندې یې د یو زیات شمېر تالیفاتو په وسیله د کره پېژندنې او سوتره پوهنې ښه پوره رڼا واچوله. نوموړي د خپلو څېړنو او پلټنو د جدي

اهمیت په اړه داسې استدلال کاوی، چې د افغانستان د خلکو واقعی پېژندنه او هراړخیزه پوهنه د برتانوي نفوذ له پوره بریالیتوبه سره ډېره مرسته کولای سي. بېلیو په خپل هغه اثر کې چې "د افغانستان توکمونو" نومېږي، یوځای داسې وایي چې: "د یوه قوم رښتیا نې پېژندنه پر هغه قوم د بري نیمه برخه ده". یو بل ځای بیا د خپلو مطالعاتو په رڼا کې یوه پېړۍ وړاندې زموږ د نننیو بد مرغیو په باب داسې پېش گوښی کوي: "بنايي د منځنۍ آسیا په دغه گوټ کې د سیاسي پېښو بهیر تر هغه زیات د افغانستان خلکو ته د لوېدیځو ملتونو پام راوگرزوي، لکه څو نه چې د برتانوي هند له انگرېزانو سره د دوی تېرو جگړو، ورته راوگرز او".

د "هېنري والتېر بېلیو" هغه بې ساري لیکنه چې "د افغانستان د ایتنو جغرافۍ په باب یوه پلټنه" نومېږي، زموږ د هیواد د ټولو تاریخې قومونو د پېژندنې او د توکمونو د پوهنې په باره کې په زړه پوري مواد لري. شپږ کاله پخوا چې د دې پښتو سوي اثر ځینې برخې بڼا غلې عارف خزان د "لمه" په مجله کې خپرېدو ته چمتو کولې نو دا اړتیا لیده کېدله چې د عادي لوستونکو د لازياتي پوهېدنې د پاره ځینې تخنیکي کلمات ښه تر اړو ښانه سي. ما د خزان صاحب له غوښتنې سره سم یو شمېر څرگندونې په وړاندې ترتیب وکښلې، چې ښایي، د عمومي معلوماتو له زیاتېدو سره هم مرسته کولای سي. اوس په داسې حال کې چې یو پلوه خپلو کړه ماخذونو څخه ډېر لېږي لوېدلی یم، خو بل پلوی بڼا غلې خزان

صاحب ماته ليکلي بلنه را کړې ده، چي په "لېمه" کي د "هېنري والتربېلبو" دهغي خپرېدونکي څېړني د لازياتي پوهېدنې دپاره چي "د افغانستان د ايتنوگرافي په باب يوه پلټنه" نومېږي، ماته په کار ده، چي د ايتنوگرافي او ايتنولوجۍ پر علمي مفاهيمو باندې يو څه زياتره وړيا و اچوم. د دې دپاره چي د وياړلي خزان صاحب او نورو لوستونکو ناز پر مخکې ونه لوېږي، نو ځکه په تش لاس او وېجاړه دماغ دې ته اړېږم، چي يو څو توضيحي ټکي په دې باب وليکم.

د خبري سر بايد د ايتنوس (ETHNOS) له کلمې څخه راوموېلوم. دا يوه لرغونې يوناني کلمه ده، چي چاپه "نژاد"، چاپه "قوم" او چاپه "ذات" سره تعبير کړې ده. خود نن زمانې د يو علمي تعريف له مخي چي د ايتنوس دپاره ټاکل سوی دی، نو ټيک معنایې په اوسني وخت کي د پښتو ژبي د "توکم" له کلمې سره خوله په خوله برابرېدای سي. ځکه ايتنوس يا توکم په خپله خاصه اصطلاحې معنا د وگړو هغه ثابت غوندي ټولنيز هويت افاده کوي، چي په ټاکلي سيمه کي په تاريخي لحاظ جوړ سوی وي او د ژبي، کلتور، روحياتو او ځاني احساس ټاکلي خصوصيات يې، چي په نسبتې توگه ثبات لري، تر ځانگړي نامه لاندې تثبيت کړي وي.

د ايتنوس د کلمې له پيونده څخه يوزيات شمېر مشتقات منځ ته راغلي دي، چي دهغو په جمله کي ايتنوگرافي او ايتنولوجي دهغو دوو علمي څانگو نومونه دي چي د نونسمي پېړۍ د انسان پېژندنې يا اتروپولوجۍ په

څپرڼو کي يې ځای نيولی دی. دغه دوی بېلابېلي علمي څانگي، سره له هغه چي د واحدې موضوع يعني توکم، کلتوري حالات او خصوصيات د بېلابېلو دریځونو له مخي څېړي، خود نوموړو د استعمال په برخه کي يې په نړيواله سويه د پوهانو ترمنځ يولې مناقشې تيري سوي دي. همدغه منا قشې او مباحثې بيا کله نا کله د دې ستونزي سبب سوي دي چي د دغو د ووځانگو ترمنځ مفهومي حد بندي د ابهام په ګډوډي کي وروړي اوله څېړونکو څخه سمه لاره ورکه کړي. په هغو کلونو کي چي د شرقي او غربي بلاکونو ترمنځ د سړې جګړې ټوډې ورځي وې، نو داسي اورېده کېده چي شرقي پوهان په خپلو څېړنو کي يوازي د ايتنوگرافي نوم غوره ګڼي، خو غربي پوهان بيا د ايتنولوجۍ پريوازني نامه باندي ټينګار کوي. معنا دا چي په هغه وخت کي علمي پرېکړي هم د غټ سياسي بېلتون ترنا وړي اغېزې لاندې وې او توکميزي څېړني په ختيځ کي د ايتنوگرافي په نامه او په لوېديځ کي د ايتنولوجۍ په نامه يادېدلې.

د دې د پاره چي نور هم دنړۍ په علمي محافلو کي د دغو دوو څانګود نوموني تاريخي سابقه لږ څه په مستنده توګه روښانه سي، نو مناسبه يې ګڼم چي دلته زما د هغو پخوانيو او ناچاپه يا د ابستونوله جملې څخه چي د ملي او ايتنيکي مایلود تيوري په باب مي لس دوولس کاله پخوا راغونډ کړي وه، ځيني هغه توضيحي برخي دلته را وړاندي کړم چي له دې بحثه سره اړه لري:

ايتنولوجرافي او ايتنولوجي:

دغه دواړي کلمې چي تردې اوسه لا د انگرېزي اورو سي ژبو په ټولو دايرة المعارفونو او قاموسونو کي له فرهنگي ارزښته يا استعماله څخه نه دي لوېدلي، د لفظي جوړښت له مخي په "ايتنوپېژندنه" او "ايتنوپوهنه" سره ترجمه کېدای سي. لومړۍ کلمه زياتره د بشري طوايفو د بيان، د توکمونو د تشرېح او د بېلابېلو اقوامو د ښوونې په معنا راوړه سوې ده. خو دويمه کلمه بيا د اقوامو د پوهنې، د انساني توکمونو د پلټنې او د بېلابېلو طوايفو د پېژندنې په مفهوم ثبت سوې ده. د دې دواړو کلمو په معنا کي زياترو غربي قاموسونو د نژادونو د پېژندنې او يا پوهنې عبارتونه هم راوړي دي چي البته د "ايتنو" د مخوندي افاده يې د معمول له مخي په "نژاد" سره کړې ده. په ځينو مواردو کي دې کلماتو د مراد فونومورنگ هم اخيستی دی او هره يوه له هغې بلې سره يوشاني گڼلې سوې ده. لاکن يوبل چېرې بيا يوي کلمې ته پر هغې بلي باندې ترجيح ورکول سوې ده. د "ايتنوگرافر" او "ايتنولوجيست" نومونه هم له دوی څخه راوتلي دي، چي د لفظي خصوصيت له مخي لومړۍ په "توکم پېژندونکي" او دويم په "توکم پوهېدونکي" سره ترجمه کېدای سي.

د بریتانیکا دايرة المعارف د "ايتنولوجي" او ايتنوغرافي "تر عنوان لاندې داسي ليکي: "په وار دواړه کي په دغو نومو هغه علوم يادېده چي د بشري نژادونو د تاريخ او خپرېدنې چاري يې څېړلي. خو په اوسنيو زمانو کي، چېرې چي

وگړي په انگرېزي ژبه خبري کوي، هلته دا نومونه عموماً یوازې پر کلتوري څېړنوباندي ایښول کېږي. ایتنوگرافي د هغو توصیفي څېړنوم دی، چي د یوې ټاکلي سیمې پر ټاکلو قبیلو یا قومونو باندي ږغېږي، خو ایتنولوجي بیا په ژبا ته اندازه پر تیوريکي اړخو باندي بیان کوي. په انگلېنډ کي دغه توپیر نور هم تردې اندازې پوري انکشاف کړی دی، چي ایتنولوجي یوازې د کلتوري انکشاف د تاریخي مسایلو په پلټنه پوري محدود وي، لا کڼ د ټولني او کلتور د مقایسوي او عمومي څېړنود پاره د "ټولنيزي انسان پېژندنې" نوم په کار اچوي. د متحده ولایاتو انسان پېژندونکي بیا غوره گڼي، چي د داسي ټولو چارو د پاره د ایتنولوجۍ کلمه د یو عام نامه په توگه تر استعمال لاندي راسي.

ایتنولوجي او ایتنوگرافي د انسان پېژندنې (انټروپولوجۍ) د څانگو په توگه له اړیکالوجۍ، ژبپوهنې او بدني انسان پېژندنې، جغرافیې او همدارنگه تاریخ سره نيزدې اړیکي لري.

د مراجعې نمبر (۱)

ددې د پاره چي د دغو دواړو کلماتو د رواجېد او استعمالېدو په توپیر نور هم ښه ترا وپوهېږو، نو باید هغه سابقه یې هم تر نظر تېره کړو، چي د نړۍ په علمي حلقو کي یې تېره کړې ده. د اجتماعي علومو په یو تشریحي قاموس کي

چي د "يونسکو" په سپارښت په ۱۹۶۵م کال کي راوتلی دی
پر دغو کلمو توداسي خبري سوي دي:
"ايتنولوجي (او همدارنگه ايتنوگرافي) :

الف. ۱. د ايتنوگرافي کلمه په اوسني وخت کي نسبتاً
په ثابت ډول د انټروپولوجۍ په ليکنو کي د دې دپاره
استعمالېږي چي "د بشري ټولنو په باره کي توصيفي څېړني"
افاده کړي. دغه ټولني چي په ايتنوگرافي کي تر بحث لاندې
نيولي کېږي، که څه هم حتمي نه ده، خو معمولاً هغه په نامه
داسي لومړنۍ ټولني دي، چي د سياسي او اقتصادي انکشاف
له پلوه نسبتاً د ساده مرحلې په سطحه کي وې. خو توصيفي
څېړني چي لاهم ارومرو ځيني تعميمات لري او بله دا چي له
تېري نيمې پېړۍ را په هېسته د ټولنيزي انټروپولوجۍ په
مسايلو کي له تيوري کي چوکاټه څخه د استفادې تعامل
خورا زيات انکشاف کړی دی، نو ځکه د نن ورځي د
ايتنوگرافي ليکنې، چي زياتره د اجتماعي
انټروپولوجيستيانو له خوا څخه کېږي، ارومرو تر ډېره حده
تيوري کي خصوصيات لري. دا خبره چي اوسني اجتماعي
انټروپولوجيستيان په عام ډول د خپلو ځانو په باره کي
ايتنوگرافان دي، نو يې د ايتنوگرافي او اجتماعي
انټروپولوجۍ ترمنځ پولي يود بله سره پرله گډي کړي دي. *

الف. ۲. د ايتنولوجۍ کلمه د معنا له پلوه پر دغه شان
ثابت حالت باندې نه ده پاته سوې او رشتيا هم د پلټني هغه
پراخه ساحه چي وارد واره تر دغه نامه لاندې وټاکل سوه، اوس

د دروگونو بېلا بېلو خانگو ترمنځ وېشلې سوې ده، چي د اجتماعي، کلتوري او بدني انتروپولوجۍ په درو جلا جلا نومونو يا دېرې. دغه کلمه لکه څنگه چي ښايېده، هغونه دېره گټوره ونه خته، او تريوې اندازې پوري يې له دې جهته په ارزښت کي کمۍ راغی، چي ايتنولوجۍ داسي ادعا درلوده. چي د مسايلو د توضيح دپاره کار ورکوي، خو په تېره پېرۍ کي د توضيح طرزونه پر بل حال واوښته او ډولونه يې خورا دېر زيات سوه.

ب. ۱. دا کلمات د نونسمي پېرۍ په منځنيو کلونو کي د لومړي ځل دپاره د عمومي انتروپولوجۍ په ساحه کي تر استعمال لاندي راغله. په سر کي داسي ښکارېدله، لکه ايتنولوجي چي يو ډول تاريخ وي. د ايتنوگرافي د توصيفي څېړنو په مقابل کي "د قومونو تاريخ د ايتنولوجۍ په نامه يا دېدی.

"**خود پېرۍ په پای کي بيا د دې دوو موضوعاتو تر منځ چنداني فرق او تفاوت نه کېدی. ځکه نو اې. بي. ټايلر په ۱۸۹۱-م کال کي چي کله د ايتنوگرافي دنده ټاکي، نو وايي چي "ايتنوگرافي هغه علل پلټي، چي د کلتور پديدې يې منځ ته راوړي دي او هغه قوانين څېري، چي همدا پديدې يې تابع دي." يو څو پاني وروسته بيا دا خبره تشرېح کوي چي د کلتور انکشاف "د ايتنولوجيکي څېړني يوه څانگه بلله کېږي.

"***خویشمېر پوها نوبیا زیار ایستلی دی، چي د
دې کلماتو تر منځ پخوانی بېلوالی وساتي. په دې ترتیب نو
اې. ایچ. کینی د ایتنوگرافي د تعریف په برخه کي وایي چي "
که ټیټک خبره وسي، نو تر ساینس د ادبیاتو نوم ورته مناسبت
دی. ځکه د ایوسوچه توصیفي بیان دی، چي د خلکو له
مشخصاتو، تعاملاتو، ټولنیزو او سیاسي حالاتو سره اړه
لري، پرته له دې چي د دوی تر منځ د ممکنو فزیکي مناسباتو
یا خپلویو مسایل په نظر کي نیول سي. د دې څانگي
موضوعات د خلکو بېلابېل ګروپونه دي، چي یو له بل څخه
ګوښي یا جلا په پام کي نیول کېږي. داله ایتنولوجي څخه
فرق لري، ځکه هغه که څه هم کټ مټ په سر سره دغه بشري
ګروپونه مطالعه کوي، خو دوی ټوله د یوې یا زیاتو لرغونو
کورنیو د غړو په توګه یو د بل سره اشتراک په وجه او
ملاحظه تر کتنې لاندې نیسي.

****ج. ۱. انټرپولوجي د دې پړخای چي د تکامل یا
د انشعاب له نظریې سره سم د اصلي موریني یا مېدې سره
علاقه ونیسي، اوس یې دې لوري ته توجه را ګرزولې ده، چي
موجودي ټولني د بشپړو سیستمونو په توګه د ندي یا
وظیفې له مخي داسي تحلیلوي، چي د سیستمونه له فزیکي
اورګانیزمونو سره د قیاس په وسیله هسي پر تله کېږي، چي زیاتره
اغراق هم په ګډ وي.

په دې ترتیب نو د اجتماعي انټرپولوجۍ دې ته مخه
سوه، چي نوي ټاکلي هدفونه او میتودونه یې له

پخوانۍ ايتنولوجيکي انټروپولوجۍ څخه فرق وکړي او نو ځکه د ايتنولوجۍ کلمه د ځينو پوهانو له خوا څخه يوازې په دې پورې محدوده سوه، چي "سوچه تاريخي يا خوما قبل التاريخي غوندي پلټني" کښېباسي. په دې ډول نو "راد کليف براون" په ۱۹۳۶م کال کي ايتنولوجي د قومونو د تاريخ په څېر تعريف کړه، چي دهغې په دا پړه کي "د نژادونو تاريخ، د ژبو تاريخ او د کلتورونو تاريخ، که د ژونديو ولسونو له مطالعې څخه لاس ته راځي او که د اړکيالوجۍ له بقاياوو څخه، ټوله راشاملېږي.

"*****ج. ۲. په امريکا کي ايتنولوجي که څه هم د اجتماعي انټروپولوجۍ سره مقابله کيږي، خو افادې ته يې معمولاً پراخه ساحه ټاکلې سوې ده. هلته اجتماعي انټروپولوجي ويل کېږي چي د اجتماعي کلتور پر ځای اصلاً له اجتماعي جوړښته سره سروکار لري. (د مثال د پاره دا اثر وگورئ.

*****)" اې. آي. کرويبر "ايتنولوجي داسي تعريفوي چي "د گروپونو په توگه د ولسونو، د دوی د کلتورونو او د دوی د ژوندانه د تاريخونو ساينس دی، پرته له دې څخه چي د پرمختگ درجه يې په نظر کي ونيول سي "خو" بېدني "بيا ايتنولوجي فقط له کلتوري انټروپولوجۍ سره يو شاني بولي.

*****ج. ۳. د اروپا په قاره کي ايتنولوجي همدارنگه په يوجامع مفهوم سره استعمالېږي. په فرا نسه او المان کي زياتره داسي کلي افاده لري چي (بې له

فزیکي خصوصیا توڅخه) نور نوټوله دهغو ولسونو اجتماعي او کلتوري مطالعات کښېباسي، چي په نامه ابتدايي یاد لیک تر مرحلې وړاندي قومونه بلل کېږي.

"د مراجعې نمبر (۲) د دې دواړو کلماتو تر تاریخي سا بقې چي را تېرسو او د مناقشویا مباحثوله ابهامه څخه یې ځان راوباسو، نو وینو چي د پیاوړو ژبو په هر قاموس او هر دایرة المعارف کي بیا هم د ایتنوگرافی او ایتنولوجی دواړه نومونه په مخه راځي او د هر یوه په پېژندنه او ښوونه کي د تعریف او توضیح دپاره بېلابېل عبارتونه په کار اچول کیږي. ځکه د پوهني دغه دوې څانگي، سره له هغه چي پریوه موضوع باندې پښتو، خوله دې یووالي سره بیا هم بېلوالی لري او د نومونو توپیر یې دلته، هلته په څېړنو او پلټنو کي پالل کېږي. د مثال په ډول همد اگری زما په وړاندي د بي بي سي انگلش د کشنري، چي په ۱۹۹۳-م کال کي چاپ سوې ده، دغه نومونه یې دواړه څنګ پر څنګ په بېلابېله توګه له خپلو تعریفاو سره داسي راوړي دي:

ایتنوگرافي د انسان پېژندنې هغه څانګه ده، چي په دې کي بېلابېل کلتورونه تر څېړني لاندې نیول کېږي او بیانېږي.

ایتنولوجي د انسان پېژندنې هغه څانګه ده، چي په دې کي د خلکو د بېلابېلو نژادونو د جوړښت او کلتور خبره تر څېړني او مقایسې لاندې نیوله کېږي. په دې نیت چي د پښتو ژبي په توکمیزو لیکنو یا ایتنیکي څېړنو کي د مفهومي ګډوډۍ مخه نیولې سوې وي، نو قریب څه د پاسه لس

کاله وړاندي مي په کابل کي د اقوامو او قبايلو د وزارت مجلې ته يوه لنډۍ مقاله وکښله او په هغې کي مي د لومړي ځل د پاره يوه داسي نوې خبره را وړاندي کړه، چي بايد "پښتون - پېژندنه" او "پښتون پوهنه" د څېړني د بېلابېلو څانگو په بڼه تثبيت سي. په دې ليکنه کي زما علمي مطلب دا وو، چي موږ بايد په پښتو څېړنو کي هم ايتنوگرافي او هم ايتنولوجي دواړه سم سره وپېژنو او بېلابېل مفاهيم يې پر خپل ځای باندې استعمال کړو. بيا نونه يم خبر چي هغه ليکنه څه سوه، خو غالب گمان مي دا دی، چي ښايي د اسلامي ناستا په تنظيمي باډاسکو کي به دا مجال نه وي ورته برابر سوی، چي د چاپ مخ وويني.

په هر حال که موږ "ايتنوس" په توکم سره ترجمه کړو، نو ايتنوگرافي کېدلای سي، په "توکم پېژندنه" او ايتنولوجي کېدلای سي په "توکم پوهنه" پښتو ژبي ته واړوو. توکم پېژندنه يو توصيفي بيان گڼل کېدای سي، چي د توکم د کلتوري حالاتو او خصوصياتو څرنگوالی ښيي، خو توکم پوهنه بيا يو تحليلي بيان بلل کېدای سي. چي د توکم د کلتوري حالاتو او خصوصياتو عوامل او سببونه ښيي. په دې حساب نو توکم پېژندنه د "څرنگه how" پوښتني ته او توکم پوهنه د "ولي why" پوښتني ته په خپلو څېړنو او پلټنو کي جوابونه وايي. د ټاکلي مثال په توگه که پوښتنه داسي را وړاندي سي، چي پښتون ولس څو نه قبيلې، ټپې، خپلونه، پلريني او پښې يا ښاخونه چيري او څرنگه لري، نو سم

ټيک جواب يې د "پښتني توکم پېژندنې" په توصيفي يا حکايتي بيان سره ويل کېدای سي. خو که بيا پوښتنه په داسې بڼه وسي، چي ولي دونه قبيلې، ټپې، خېلونه، پلريني او خانگي دلته، هلته په يوه يا بله بڼه منع ته راغلي دي، نو جواب يې د "پښتني توکم پوهنې" په تحليلي بيان سره ويل کېدای سي. په "توکم پېژندنه" کي هرڅوک له خواصوڅخه نيولې تر عوامو پوري ټوله خپله ونډه اخيستلای سي. خو "توکم پوهنه" بيا يو مسلکي کار دی، چي يوازي هغه کسان سم په پوهېږي، چي د توکمیزو جرياناتو د پيدايښت، پرورښت او پايښت په طبيعي او تاريخي قانونمندیو باندې يې پوره سد رسېږي.

د دغو څرگندونو په رڼا کي د "هېنري والتېرېليو" توکمیزه پلټنه تر هغه ځايه چي د بېلابېلو اقوامو نومونه يې ثبت کړي دي، د افغانستان د وگړو توکم پېژندنه گڼله کيږي. خو دا چي همدا نومونه يې بيا د اروپايي، پرشايي او هندي اقوامو له نومونو سره تړلي دي زموږ د گډو او گڼو ولسونو په باب يوه توکم پوهنه بلله کېدای سي. په دې حساب نودده څېړنه "د افغانستان د توکم پېژندنې او توکم پوهنې يوه پلټنه" گڼله کېږي.

کانديد اکاډيمسين محمد انور نوميالی د ټينگهوی کمپ، د ستوهولم ښارگوټي، ډنمارک، ۲۰۰۰، ۰۷، ۰۶.

Reference Number (۱)

Encyclopaedia Britanica U.S.A. ۱۹۷۰, p. ۷۹۲

Reference Number (۲)

Group of Authors, A Dictionary of the Social Sciences, U.S.A ۱۹۶۵, pp. ۲۴۵-۲۴۶

* Refer to: E.E. Evans-Pritchard, Social Anthropology, London: Cohen & West, ۱۹۵۱, ch. IV

** Refer to: J.C. Prichard, The Natural History of Man, London: Bailliere, ۱۸۴۳, p. ۱۳۲

*** Refer to: Primitive Culture, London: Murray, ۱۸۷۱, Vol. ۱, pp. ۱۹, ۲۳.

**** Refer to: Ethnology, Cambridge: Cambridge University Press, ۱۸۹۶, pp. ۲, ۳.

***** Refer to: Radcliffe-Brown, The Development of Social Anthropology, Chicago (Mimeograph), p. ۳۰.

***** See: D. Bidney, Theoretical Anthropology, New York: Columbia University Press, ۱۹۵۳, p. ۱۰۱

***** Refer to: Anthropology, New York: Harcourt, Brace, ۱۹۴۸, p. ۵

له يوناني ژبې سره د پښتو خپلوي

د بي بي سي له راډ يو څخه هغه ادبي يا فرهنگي غونډي پروگرام، چي هلته د پښتو ويندويانو د خپل ذوق له مخې پېلوزي يا پېلوخي په نامه بللی دی، کله نا کله داسي مطالب هم خپروي، چي د خبرتيا د پاره په اوږدلو اړزي. دروان کال (۲۰۰۶) د مياشتي په ۲۷ نېټه دغه پروگرام د ښا غلي داؤد جنبش په ويندويي له دې څرگندوني سره راپيل

سو، چي د بناغلي امان الله غلزي د څېړني يا پلټني پر بنياد يې د پښتو او يوناني ژبي ترمنځ د لرغوني خپلوی داسي يادونه وکړه، چي د پښتو ژبي ياد پښتنو د کام هغي پخوانۍ زمانې ته يې فکر ځغلاوه، چي د مسلمانۍ تر راتلو دمخه يې د پښتونخوا له پراخي ورشو سره اړه درلوده. بناغلي جنبش د خپلو معلوما توله مخي اوړېدونکو ته داسي وېشوله چي دا هغه لومړۍ نوی څرک دی، چي د پښتو او يوناني ژبي د اشتراک په اړه د بناغلي غلزي په څېړنه کي را سربېره سوي دي.

ما که څه هم تردې آنه د غلزي صاحب کومه پلټنه يا څېړنه په دې باب چيري نه ده ليدلې او نه هم په دې پوهېږم، چي آيا د دغي موضوع د ثبوت د پاره به يې د ژپوهني يا کلتوري توکم - پوهني له پلوه خپل تاريخي دستاويزونه راغونډ کړي وي او که به يې د ځينو صوتي او لفظي شبا هتونو په رڼا کي همدې لرغونيز اشتراک ته خپل علمي پام اړولی وي. خو په هر حال دده کار او زيار ته په د رڼه سترگه گورم او په دې ترڅ کي غواړم زما يو شمېر نیمگړي معلومات له هغو علاقمندانو سره شريک کړم، چي په دغه نوې پلټنه کي د تاريخي بهير له رښتينو حقايقو سره زيا ته مينه لري.

د نن ورځي په روانو شرايطو کي زيا تره داسي ليکني ما ته په مخه راځي، چي د پښتنو د ايتنيکي هويت يا کلتوري ماهيت پر مباديو باندې د يوې يا بلې سويې بېلا بېل ليکوالان په يوه يا بل منظور خپلي راسته او چپه قلم فرسايي کوي. خود دوی ليکني د غايې او نتيجې په حساب اکثره د

سیاسي لانجو او جنجالو تر فشار لاندې یوې اوبلي خواته په انحراف کې وېږي. د دې دپاره چې د پښتو او یوناني ژبې تر منځ د اشتراک نا آشنا پدیده د نورو تاریخي مسایلو په څېر د روانو سیاسي انحرافاتو ټولګارنسي، نو باید علمي وګړو ته دا خبره څرګنده سي، چې د دغه لرغوني اشتراک یادونه د لومړي ځل دپاره ما د هغه انګرېز مستشرق په اثر کې لوستې ده چې "هېنري والتېرېلیو" نومېږي. نوموړی مستشرق یا ختیځ پوه په خپله هغه رساله کې چې "د افغانستان د ایتنوګرافي په باب یوه پلټنه نومېږي" او لومړی ځل په ۱۸۹۱-م کال کې واده واره خپره شوې ده، پوره یو سل او پنځلس کلونه پخوا په بشپړ صراحت سره داسې کارې:

پښتو ترجمه

"د دې پلټنې په بهیر کې مې د نورو پېژندنو ترڅنګ ځینې اوسنۍ قبیلې چې همدا ګډې په افغانستان کې اوسي، د هغو یونانیانو د اولادې د څرګندوونکو په څېر پېژندلې دي، چې په لرغونې زمانه کې یې پردې ملک باندې حکومت کاوې. خو دا وخت مې نه دی موندلی چې پر دغه موضوع په دونه زیات تفصیل ورغږېم، لکه څو نه چې په ارزي. البته زه باید دلته دا ووايم، چې د دغو یوناني الاصله قبیلو په باب په دې پلټنه کې درج شوي کشفیات داسې نه دي، چې د همدغه بې تفصیله بیان په دلیل نوبې له درنګه تردید سي. ځکه په دې باب که چیرې زما د پېژندنو د صحت په اثبات کې د دلیل په توګه کوم شي ته ضرورت سي، نو دا خبره تر بل هر شي یو

قاطع شاهد گڼل کېدای سي چي د هغي ژبي لغات چي همدانن ورځ افغاني وگړي د خپلي بومي لهجې په څېر خبري په کوي، تر نيمې اندازې لږ بيا ډېر بلکي لا ډېر تر لږ - هغه يوناني کلمات دي، چي يايې لومړنی شکل نه دی بدل سوی او يا که بدل سوی هم وي نو بدلون يې دونه جزيې دی، چي اصلي يې په آسانی سره پېژندل کېدای سي"

English original text

"In the course of the inquiry, I have, amongst other identifications, identified certain tribes now inhabiting Afghanistan as the representatives of the posterity of the Greeks who anciently ruled in the country. But I have not had time to enter into this subject as largely as it deserves; though I may here state that the discoveries recorded in this Inquiry regarding these tribes of Greek descent are not for that reason to be rejected off-hand. Because, if anything is required by way of proof to substantiate the accuracy of my identifications in this connection, no evidence could be more conclusive than the fact, that the vocabulary of language they at this day speak as their vernacular dialect is to the extent of one half, more or less - more rather than less - either unaltered Greek or Greek changed so little from the original as to be easily recognizable"

Refer to: An Inquiry into the Ethnography of
Afghanistan

by H. W. Bellew ۱۸۹۱

له دې بيان نه سره جوخت دا يادونه هم بې ځايه نه راته
 اېسي، چي نوموړی اثر مي شه د پاسه دوولس کاله وړاندي له
 انگرېزي څخه پښتو ته راوړلی دی. زما د ترجمې ځيني لږ
 برخي د "ليمه" مجلې د ۹۹۹۱-م کال د ۱۲ گڼې د ۲۰۰۰-م
 کال د ۱۳۱۴ او ۱۵ گڼې په پاڼو کي تيت او پرک خپرې سوي
 دي. خوزما په لاس يوه ليکلې کاپي مي د تېري پېړۍ په
 وروستيو کلونو کي بڼا غلي معصوم هوتک ته هم ورلېږلې وه.
 زما اصلي کاپي اوس دا گړی د بڼا غلی ډاکټر شېر حسن په
 کاغذو کي له څيرېدو او ورکېدو څخه خوندي سوې ده.

د بيليو په څېر نو کي خورا جالب ټکي لیده کېږي. هغه
 نه يوازې د پښتنو او يونانيانو تر مېنځ د ژبنۍ خپلوۍ بيانونه
 کوي، بلکي د خېلونو او قبيلو زياتره پښتني نومونه هم دا
 رنگه د يوناني قبيلو او راچپوټي خېلونو له نومونو سره
 پيوندوي. د تاريخي فاکتو له مخي داسي زيات شواهد
 لاس ته را تلای سي، چي زموږ د گڼو ولسونو پر لرغونې سابقه
 باندې پوره رڼا اچوي. ځکه زموږ د خلگو په باب د هېرودوت
 مستندي يادوني، آريانا ته د سکندر راتگ، په سيمه کي د
 يوناني هنر غوړېده، د يوناني ليک کتيبې، بوديزم ته د
 يونانيانو رجوع او داسي نور گڼ موارد ټوله هغه عيني منابع
 دي، چي تر مسلماني دمخه زموږ د مشترک تاريخ پر هنري او
 کلتوري خصوصياتو باندې څرگند د لالتونه لري.

د ملي خپلواکۍ ورځ

په مسکو کې گڼ شمېر افغاني پردېسان چې د هر قوم، هرې قبيلې، هرې عقیدې، هر مذهب او هرې سیاسي آیډیالوژۍ پرتمین استازي او قدرمن اشخاص یې په منع کې موجود دي، نن ورځ د دې واحد او سپیڅلي مقصد په نیت دلته راټول سوي دي، چې د خپلې گډې مورنۍ خاورې او آبایي هېواد افغانستان د هغو ویاړلو وړځو اتیا ییمه سالگره یانه هېریدونکې خاطره ونمانځي، چې زموږ خلگود لویي برتانیې له دولتي تابعیته څخه سیاسي آزادي واخیسته او د ملي خپلواکۍ سر لورې یې په برخه سوه.

د بل له حاکمیته څخه کرکه او نفرت، په ملي سرکښي کې بې ساري شدت او د حریت د ساتلو د پاره د قربانۍ شهادت زموږ د هېواد د ټولو ولسونو په خټه کې اخیښلی یو تاریخي خصلت دی. زموږ پر وطن که متجاوز قدرتونه راځي یا اهریمني طاقتونه، که سترې زلزلې پر راځي او که غټ طوفانونه، که خونړي انقلابونه پر راځي او که درانه انفلاقونه، که الحادي چپاوونه پر راځي او که اسلامي تاډاگونه خو په داسي ټولو حالاتو کې زموږ د ولس دا جاوداني ترانه څوک نسي خاموشه کولای چې:

بندگی گر شرط باشد زندگی در کار نیست

زمورډه مشترکو وياړونو ورځي په دې ارزي چي وياړي
نمانځو او جشنونه يې ونيسو. دا کار د ملي روزني يو مهم اصل
گڼل کېږي. دغسې لويي ورځي، دهغو شانداره نمانځني او
دغه راز ټولني چي دهيوادني احساس په ايجاب د هر قوم، د
هرې طبقې او د هري مفکورې وطنداران په يوه تالار کي سره
راتولوي، په خپله بالذات يوه ارزښتناکه اجتماعي او سياسي
پديده ده، چي د ملي يووالي بشپړه څرگندونه کوي.
د خپلواکۍ ورځ چي په انگريزي ژبه کي ډېره وختي تسجيل
سوې او تعريف سوې ده Independence Day په نامه يې
بولي. دا د يوه هېواد هغه ورځ بلله کېږي، چي ولس يې په
همدې ورځ د يوه بل بيگانه هېواد له دولتي حاکميت څخه
خلاص سوې او د ځان حکومتی واگي يې په خپل لاس کي
اخيستي وي.

دغه شان حکومتی استقلال، يا دولتي خپلواکي او يا
ملي آزادي د ولسونو په ژوند کي يوه تشه احساساتي يا
مجرده جذباتي خبره نه ده، لکه ځيني شاعران چي يې فکر
کوي، بلکې له سياسي اهميت ډکه يوه اجتماعي - اقتصادي
پديده ده، چي بايد د وطن هر وگړی يې په بشپړه
باندي وپوهيږي او په ساتنه يا پالنه کي يې د قرباني او
فداکارۍ تر حده پوري سراو مالونه سپموي. همدا دليل دی
چي د خپلواکۍ د جشن په مناسبت، تر تفريحي ساتېريو علاوه
، هر هېواد تروسه، وسه زيار باسي، چي د خپل مادي او
معنوي انگشاف پر لټونو لاس ته راوړني هر چاته وړاندي

کړي او دا حقيقت په ښکاره ثبوت ته ورسوي چي دخپلواکۍ په دوران کي يې رښتيا هم د ژوند مادي او معنوي شتمنۍ تر پخواني دوران زياتي سوي دي .

دا خبره له شکه وتلې ده چي د افغان ولس سياسي او دولتي استقلال د روانې پيړۍ په دوهمه لسيزه کي هغه وخت له مقتدرې برتانيې څخه تر لاسه سو، چي د نړۍ ډير نور اسيايي او افريقايي هېوادونه لا د استعماري واکمنيو تر لاس لاندې وو او دومره واک يې نه و موندلی چي د ځان حکومتي واکي په خپل اختيار کي واخلي. زموږ د خپلواکۍ ستره کارنامه چي په خپل وخت کي زموږ د ټوله ولس د سرلوړۍ يوه شانداره نړيواله پېښه وه، هر چيري يې د ملي آزادۍ څپانده بهيرونه د مورال او روحيې له بابته خورا ډير پياوړي کړه. ددې خبري د ژوندي شهادت د پاره لږ تر لږه په برتانوي هند کي زموږ د خپلواکۍ د غښتلو اغېزو پرمين تاريخ ته مراجعه کولای سئ.

خود خپلواکۍ د گټلو د پاره زموږ د خلگو ستره مبارزه له نړيوال اهميته سره يوه د پام وړ سياسي نقيصه درلوده او هغه دا چي د ملي روحيې يا وطني جذبې پر ځای د غزا او جهاد په مذهبي روحيه تبليغ کېدله. زموږ عام ولس د استقلال کال د غزا د کال په نامه ياد او و او امير امان الله خان يې د غازي په لقب نازاوه. په دې حساب يې زموږ مېهني عاطفه تر مذهبي عاطفې قربانوله، زموږ خپل وياړ يې له موږ څخه بېگانه کاوه او په هغه روحيه پوري يې تاپه، چي موږ ته د غزا له عربي کلتوره څخه راغلې وه، په داسي حال کي چي هم هغه وخت او هم

اوس لایات عربی هېوادونه د غزا او جهاد له اوږدې سابقې سره د عربي هېوادو تر سیاسي او نظامي حمایې لاندې د لېریا ډېر تابعیت په شرایطو کې ژوند کوي.

دایوه حسابي خبره ده، چې سیاسي خپلواکي په اصل کې د اجتماعي او اقتصادي خپلواکۍ یوه اساسي وسیله ده. خوله بده مرغه زموږ پر ولس ډیره گرانه خپلواکي له ټوله سیاسي او ملي قدسیت سره زموږ په اجتماعي او اقتصادي ساحو کې د کورنیو یاد باندنیو او یادواړو عواملو له پلوه خپل تاریخي ثمر ته ونه رسیده.

زموږ که خوښه وي او که مونه وي خوښه، نن یا سبا زموږ د نوي زمانې نسل چې د نړۍ په بیلابیلو هېوادو کې تیت دی او هلته د انساني ژوند ډېرې ترقي د سر په سترگو ویني، نو هرومرو زموږ د مقدساتو په اړه د منفعت پوښتنه راپورته کوي او په دې جمله کې له زاړه نسله څخه دا سوال هم پوښتي، چې زموږ سیاسي خپلواکۍ موږ ته کومه اجتماعي او کومه اقتصادي گټه رارسولې ده؟ زه نه پوهېږم چې زموږ پوهان، زموږ رهبران، زموږ مشران او زموږ د سیاست مداریان به دوی ته څه ځواب ورکوي؟ ځکه همدا اوس که موږ د اتیا کلنې خپلواکۍ تاریخ ته یوه لنډه کتنه وکړو او زموږ اوسنی هېواد په ختیځ او لوېدیځ کې د هغو وطنو سره مقایسه کړو، چې تر موږ یې ډیره ناوخته سیاسي خپلواکي اخیستې ده، نو په دې حقیقت مو پوره سدر سپړي، چې هر څوک د ژوند په ټولو ساحو کې تر موږ ډېر د مخه دي او هم د سیاسي شعور په ډگر

کې خورا تکړه او فعال گوندونه، غښتلي حزبونه، بارسوخه سازمانونه او پياوړي اورگانونه لري چې خپل مملکتونه د اجتماعي سوکالۍ او اقتصادي پرمخوالي په استقامت کې وړاندې بيايي. موږ بېچاره گانو چې هر کله د غلامۍ يا بندگۍ له يوې کرۍ څخه د غاړې د خلاصيدو کوښښ کړي دي، پر ځای يې نورې درنې او ځيرې کړې زموږ په غاړه کې لوېدلې دي.

اتيا کاله پخوا موږ لا د خپلي گټلي خپلواکۍ مبارکي نه وه اخيستي چې بيا سمدستي هغه کورنۍ جگړه زموږ پر خلکو تحميل سوه چې د خپلواکۍ د انکشاف ثمره يې د هغه اوږده اختناق په نتيجه کې را بدله کړه، چې څه د پاسه پنځوس کاله يې د مستعمرو تر سويې لاهم ډير شاته وغورځولو. د دغه اختناقي دوران له تندي څخه هغه کرغيړنه تپله کورټنسي پاکيدلای چې ارواښاد پښواک په يوه حکيمانه جمله کې داسي تصوير کړې ده:

زموږ يو عجب هېواد دی، چې په خپله آزاد دی، خو خلک يې بنديان دي! په وروستيو حوادثو کې هم موږ له يوې غلامۍ څخه سرغړاوه، خو په نتيجه کې يې د غلامانو د غلامۍ پنځه، شپږ طوقونه زموږ غاړې ته رااچولي دي. په همدې بده ورځ کې دي لاييا هم زموږ پر عام ولس باندي شاباسی وي، چې د خپلواکۍ د برم په اتيايمه کاليزه کې لا زموږ د آزادي خاوري دا مسته ترانده له خولې نه اچوي، چې:

بندگی گر شرط باشد زنده گی در کار نیست

دم در حاله زموږ د ټولو آزاد منشه خلگو په وړاندي که په هېواد کې دننه دي او که دباندې یو مهم سیاسي - ملي ضرورت همدا دی، چې د خپلواکۍ د ساتلو او پاللو په وطني روحیه کې سره راټول سي او د نړیوالې معیاري ډیموکراسۍ د پخوا اصولو پر بناد یوه نوي انساني افغانستان د جوړېدو په ستره کارنامه کې گډه او صادقانه برخه واخلي. یوازې له دغې لارې څخه کېدای سي، چې د خپلې اتیا کلنې سیاسي خپلواکۍ په برکت زموږ د ټولني هغه قهقرايي بهیر پوره جبيړه سي چې د یو شمېر کورنیو او دباندنیو کشمکشو او جنجالو په نتیجه کې زموږ پر سیاسي، اجتماعي، اقتصادي او کلتوري مؤسساتو تحمیل سوي دي.

به پېش در راه استقلال وطنی و ډیموکراسی واقعی!
د ۱۹۹۹ کال د اگست ۱۹ نیټه

